

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія
Кондратюка»
Факультет філології, психології та педагогіки

Кафедра психології та педагогіки
Спеціальність 053 «Психологія»
Очна форма здобуття освіти 4 курс першого (бакалаврського) рівня вищої
освіти

КВАЛІФІКАЦІЙНА БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА
“Емоційний клімат у сім’ї як чинник психологічного розвитку
дошкільника”

Виконала студентка гр. 401-ФП
01.06.2026 р. А.В. Малафей _____
Керівник кваліфікаційної роботи
01.06.2026 р. В.І. Іщенко _____

Робота допущена до захисту:

Завідувач кафедри психології та педагогіки Клевака Л.П.

02.06.2026 р. _____

Полтава 2026

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО КЛІМАТУ СІМ'Ї ЯК ЧИННИКА ПСИХОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКА.....	8
1.1. Поняття та структура емоційного клімату сім'ї.....	8
1.2. Психологічні особливості розвитку емоційної та особистісної сфери дошкільника.....	14
1.3. Вплив емоційних взаємин у сім'ї на особистісний розвиток дошкільника.....	21
1.4. Роль батьків та стилі сімейного виховання у формуванні емоційної сфери дитини.....	26
Висновки до першого розділу.....	32
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО КЛІМАТУ СІМ'Ї ТА ПСИХОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКА.....	34
2.1. Огляд наукових досліджень тематики та обґрунтування вибору методів	34
2.2. Методики дослідження емоційного клімату сім'ї.....	38
2.3. Методики дослідження емоційного та особистісного розвитку дошкільників	41
2.4. Процедура та етапи організації емпіричного дослідження	45
Висновки до другого розділу	48

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЕМОЦІЙНОГО КЛІМАТУ СІМ'Ї НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК ДОШКІЛЬНИКА	50
3.1. Результати дослідження емоційного клімату сім'ї.....	50
3.2. Результати дослідження психологічного розвитку дошкільників	54
3.3. Взаємозв'язок емоційного клімату сім'ї з показниками психологічного розвитку дошкільників	58
Висновки до третього розділу.....	62
ВИСНОВКИ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66
ДОДАТКИ.....	73

ВСТУП

Актуальність теми. Актуальність дослідження емоційного клімату в сім'ї як чинника психологічного розвитку дошкільника зумовлена зростанням уваги до ранніх етапів формування особистості, оскільки саме у дошкільному віці відбувається інтенсивне становлення емоційної, соціальної та поведінкової сфер дитини.

Сім'я виступає первинним середовищем, у якому дитина набуває перших уявлень про міжособистісні стосунки, засвоює моделі реагування, відчуває підтримку або її відсутність, що безпосередньо формує емоційний досвід.

У сучасних умовах соціальних змін, динамічного темпу життя, підвищення психологічного навантаження на батьків та збільшення кількості стресових факторів створюються додаткові ризики для емоційної стабільності родинної системи, що може позначатися на розвитку дошкільників. Фахівці з дитячої психології підкреслюють, що навіть за наявності належного матеріального забезпечення дитина не може повноцінно розвиватися за умов емоційної напруги або непослідовних стилів виховання, тому вивчення механізмів впливу сімейного емоційного клімату набуває особливого наукового інтересу.

У дошкільному віці формуються базові емоційні реакції, навички саморегуляції та перші елементи самооцінки, і саме сімейна атмосфера задає напрям цих процесів. Підтримувальні взаємини сприяють відчуттю захищеності, що полегшує засвоєння нового досвіду та адаптацію до зовнішнього середовища, тоді як конфліктне або нестабільне емоційне тло може ускладнювати засвоєння соціальних норм, провокувати труднощі у встановленні контактів з однолітками та дорослими, а також впливати на розвиток емоційної чутливості та поведінкових реакцій. Питання стає особливо актуальним у контексті поширення різних моделей сімейних

структур, змін ролей батьків, зростання інформаційного тиску на дітей та дорослих. Ці фактори потребують переосмислення традиційних підходів до оцінки впливу родинного середовища на розвиток дошкільника.

Окремої уваги потребує взаємозв'язок між емоційним кліматом сім'ї та соціальною компетентністю дитини, оскільки саме у сімейних взаєминах закладається здатність до емпатії, співпраці, діалогу та конструктивного розв'язання конфліктів. Наявність у сім'ї моделей поведінки, що підтримують емоційне вираження, довіру та взаєморозуміння, сприяє формуванню у дитини готовності до взаємодії з іншими, а також здатності орієнтуватися у складних соціальних ситуаціях. Натомість емоційна напруженість або непослідовність виховних впливів може створювати бар'єри для розвитку таких умінь.

Метою дослідження визначено виявлення особливостей впливу емоційного клімату сім'ї на психологічний розвиток дошкільника. Зазначена мета зумовила постановку та вирішення таких завдань дослідження:

- описати поняття «емоційний клімат сім'ї» та здійснити теоретичний аналіз проблеми впливу сімейного емоційного середовища на розвиток дошкільника у науковій психологічній літературі;
- охарактеризувати психологічні особливості розвитку емоційної та особистісної сфери дошкільника;
- визначити специфіку взаємин у сім'ї та роль стилів сімейного виховання у становленні емоційної сфери дитини;
- з'ясувати особливості емоційного клімату сучасних сімей за результатами емпіричного дослідження;
- дослідити показники психологічного розвитку дошкільників та простежити їх взаємозв'язок із характеристиками емоційного клімату сім'ї;
- проаналізувати результати емпіричного дослідження та сформулювати узагальнені висновки.

Об'єкт дослідження – емоційний клімат сім'ї.

Предмет дослідження – вплив емоційного клімату сім'ї на психологічний розвиток дошкільника.

Гіпотеза дослідження: емоційний клімат сім'ї, зокрема характер емоційних взаємин між батьками та дитиною, стилі виховання, рівень емоційної підтримки та психологічна безпека в сімейному середовищі, суттєво впливають на формування емоційної, соціальної та особистісної сфер дошкільника. Передбачається, що сприятливий емоційний клімат сприяє кращому розвитку емоційної регуляції, самооцінки та соціальної адаптації, тоді як негативний – може уповільнювати або деформувати ці процеси.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань, досягнення мети та перевірки гіпотези були використані загальнонаукові методи теоретичного рівня (аналіз, синтез, порівняння, систематизація, узагальнення науково-теоретичних та емпіричних даних), а також методи емпіричного дослідження (психодіагностичні методики оцінки емоційного клімату сім'ї, тести розвитку емоційної та особистісної сфери дошкільників, спостереження, опитування батьків). Для опрацювання результатів застосовано методи математичної статистики.

Емпірична база дослідження. Емпіричне дослідження проводилося на базі закладу дошкільної освіти Диканської територіальної громади Полтавської області. У дослідженні брали участь діти дошкільного віку ($n = 30$) та їх батьки. Дані були зібрані шляхом психодіагностики емоційного клімату сім'ї, оцінювання емоційного та особистісного розвитку дітей, опитувань та спостереження.

Наукова новизна роботи полягає у поглибленні теоретичного розуміння взаємозв'язку між емоційним кліматом сім'ї та психологічним розвитком дошкільників, а також у уточненні ролі сімейних взаємин у формуванні емоційних та особистісних характеристик дітей дошкільного віку.

Теоретичне значення роботи полягає у розширенні наукових уявлень про психологічні механізми впливу сімейного емоційного середовища на

розвиток дошкільника, узагальненні підходів до вивчення емоційного клімату сім'ї та систематизації знань про особливості емоційної та особистісної сфери в дошкільному віці.

Практичне значення роботи полягає в тому, що її результати, зокрема теоретичні положення, емпіричні дані та висновки, можуть бути використані практичними психологами, вихователями закладів дошкільної освіти, фахівцями соціально-психологічної служби, а також батьками з метою оптимізації сімейного емоційного середовища та створення сприятливих умов для психологічного розвитку дошкільника.

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї та результати дослідження були представлені на Всеукраїнській науково – практичній конференції «Синергетичний підхід у розвитку та становленні особистості» (м. Полтава, 23 квітня 2026 року), організований Національним університетом «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка».

Основний зміст і результати дослідження були відображені в публікації:

Малафей А.В. Емоційний клімат у сім'ї як чинник психологічного розвитку дошкільника. Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції «Синергетичний підхід у розвитку та становленні особистості». (м. Полтава, 23 квітня 2026 року). Полтава : Полтавська політехніка, 2026. С. 312.

Структура та обсяг роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що нараховує 47 найменувань (45 українською та 2 іноземною мовами). Загальний обсяг бакалаврської роботи становить 74 сторінок, з них основного тексту – 65 сторінок, вона вміщує 8 таблиць.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО КЛІМАТУ СІМ'Ї ЯК ЧИННИКА ПСИХОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКА

1.1. Поняття та структура емоційного клімату сім'ї

Емоційний клімат сім'ї постає як динамічна система взаємодій, що формує переживання дитини та забезпечує ґрунт для становлення її соціально-емоційних реакцій, які у дошкільному віці набувають особливої чутливості до нюансів міжособистісних стосунків.

У цьому контексті поняття емоційного клімату охоплює сукупність переживань, які дитина отримує через спостереження за взаємодією батьків, їхніми реакціями, стилем спілкування, невербальними знаками та інтонаційними характеристиками, що несвідомо засвоюються та перетворюються на основу майбутньої поведінки.

Дослідження дитячого сприйняття засвідчують, що першими сенсорними маркерами атмосфери в родині стають стабільність емоційних проявів дорослих, узгодженість їхніх дій і передбачуваність реакцій, що забезпечує дитині відчуття внутрішньої впорядкованості та підтримує формування ранніх уявлень про структуру соціального світу, як зазначає Д. Герасімова, розкриваючи механізми того, як дошкільники інтерпретують сімейні стосунки через власний досвід включення в родинну взаємодію [3, с. 199]. У такому ракурсі емоційний клімат визначається не окремими емоціями, а загальним емоційним тлом, яке постійно супроводжує дитину та відображається в її поведінці, темпі розвитку комунікативних здібностей, інтенсивності емоційних реакцій та стилі прив'язаності, що поступово формують внутрішню модель соціального взаємодіяння.

Структура емоційного клімату охоплює декілька взаємопов'язаних компонентів, серед яких вирізняють емоційні прояви батьків, стиль сімейного

спілкування, рівень психологічної підтримки, характер реагування дорослих на поведінку дитини, а також специфіку її включення в сімейне життя. Ці елементи утворюють інтегральну систему, що водночас гнучка та чутлива до ситуативних змін, що у дошкільному віці особливо помітно, адже дитина швидко поглинає емоційні сигнали й реагує на них поведінковими та мовленнєвими проявами. К. Ковиліна підкреслює, що в дошкільному віці фольклорні форми взаємодії у сім'ї можуть ставати емоційним каналом, через який дитина засвоює внутрішні моделі ласки, підтримки й взаємної поваги, що також входить до структури емоційного клімату як своєрідний культурно опосередкований засіб передачі емоційних змістів [15]. Таким чином, емоційна атмосфера не є винятково психологічною характеристикою, а включає культурні, побутові й комунікативні патерни, що інтегруються в повсякденність дитини та стають основою її соціально-емоційної компетентності.

Аналіз поняття емоційного клімату дозволяє розглядати його як континуум від гармонійного до дисгармонійного, де перший представлений теплими взаєминами, емпатійною підтримкою, конструктивним спілкуванням та психологічною безпекою, а другий – конфліктністю, емоційною нестабільністю, жорсткими реакціями чи непослідовністю батьківських дій.

Для дошкільника гармонійний клімат створює умови, у яких соціальні емоції – співпереживання, співчуття, здатність до емоційного відгуку – розвиваються природно і поступово інтеріоризуються як власні способи реагування на інших людей.

Натомість нестабільний клімат породжує стан внутрішньої напруги, що може проявлятися у підвищеній збудливості, униканні контактів чи, навпаки, надмірній потребі у підтвердженні любові, що у перспективі ускладнює формування зрілих соціальних почуттів. Н. Гордій аналізує цей феномен через призму умов, що посилюють чи послаблюють психічне здоров'я дошкільників, зазначаючи, що сталі емоційні взаємини у сім'ї сприяють

розвитку вміння керувати емоціями та формуванню позитивних поведінкових стратегій, які дитина переносить у взаємодію з однолітками [4, с. 322-324]. Ці спостереження підтверджують необхідність аналізу емоційного клімату не як статичного явища, а як активної системи психологічних впливів.

Змістовний аспект структури емоційного клімату охоплює специфіку батьківського стилю виховання, що визначає емоційний фон, на якому дитина засвоює моделі поведінки та способи емоційної взаємодії. Підтримувальний стиль сприяє розвитку ініціативності, відкритості до нового досвіду, формує відчуття безпеки, що є базисом для становлення саморегуляції та соціальної адаптації.

Авторитарний стиль, навпаки, створює атмосферу емоційного тиску та може зумовлювати підвищений рівень тривоги чи стримування емоцій, що у дошкільному віці трансформується в поведінкові прояви та впливає на формування внутрішніх уявлень про взаємини між людьми.

У роботах О. Попович наголошується, що соціально-емоційний розвиток дошкільників багато в чому залежить від того, наскільки батьки здатні демонструвати прийнятні способи емоційної регуляції, адже саме вони формують первинну модель емоційної поведінки, яку дитина відтворює у побутових ситуаціях і під час взаємодії з однолітками [33, с. 64-65]. Тому дошкільний період є критичним для становлення структури емоційного клімату як системи внутрішніх орієнтирів дитини.

Емоційний клімат сім'ї включає компонент емоційної залученості, що відображає ступінь участі дорослих у переживаннях дитини, їхню здатність розпізнавати її емоційні стани та реагувати на них відповідно до потреб віку. Це не лише забезпечує відчуття підтримки, а й створює умови для засвоєння дитиною мови емоцій, що стає механізмом розвитку емоційної чутливості й здатності до розуміння переживань інших людей.

В той же час недостатність емоційної залученості, байдужість або нерівномірний розподіл уваги можуть порушувати природний розвиток

емоційних реакцій та зумовлювати формування нестійких моделей поведінки. О. Квас, аналізуючи умови формування здорової особистості дитини у взаємодії сім'ї та закладу освіти, наголошує, що регулярне емоційне включення дорослих у спільну діяльність із дошкільником сприяє формуванню стабільного емоційного тла, яке стає основою конструктивної поведінки та розвитку самостійності [13]. Таким чином, емоційна залученість є не просто компонентом, а системоутворюючим елементом емоційного клімату.

Структурний компонент емоційного клімату – характер емоційних меж у родині, тобто ступінь відкритості або закритості емоційних проявів. У родинях із прозорими межами емоції виражаються відкрито, проте з урахуванням стану іншого, що створює атмосферу взаємної підтримки. У надмірно закритих системах емоції приховуються, що може формувати у дитини тенденцію до придушення власних переживань, а це у дошкільному віці впливає на якість соціальної адаптації та здатність встановлювати взаємодію з однолітками. У дослідженнях Є. Кучерган пояснюється, що гармонізація психічного, соціального та фізичного розвитку неможлива без доступу дитини до емоційно відкритого середовища, де почуття визнаються і приймаються, оскільки саме це забезпечує цілісність внутрішнього образу світу [23]. Емоційні межі, таким чином, відіграють роль регулятора сімейних взаємин, що визначає якість емоційного досвіду дитини.

Окремий вимір структури емоційного клімату пов'язаний із якістю сімейного спілкування. Тон голосу, інтонації, ритм діалогу, наявність або відсутність критики, способи вирішення конфліктів – усе це формує мікросередовище, у якому дитина вчиться розуміти себе та інших.

У дослідженнях Л. Іщенко доведено, що мовленнєва взаємодія дитини з дорослими у сімейному просторі безпосередньо впливає на розвиток мовленнєвої компетентності, що є складовою емоційної регуляції, адже через мову дитина виражає емоції, потреби та внутрішні стани [11]. Таке

спілкування створює умови для формування у дошкільника вміння описувати власні переживання та чути внутрішні змісти інших людей, що є необхідним елементом емоційної зрілості.

Рисунок 1.1. Структура емоційного клімату сім'ї

Джерело: розроблено автором на основі [6; 11; 13; 14; 23; 36; 43]

У структурі емоційного клімату важливим є ступінь стабільності та послідовності поведінкових реакцій дорослих, що формує передбачуваність середовища, у якому зростає дитина. Нестабільність дорослих реакцій або різкі зміни емоційного фону можуть викликати у дитини внутрішню напруженість, що позначається на поведінці, рівні тривожності та готовності до взаємодії.

Ю. Демидова підкреслює, що емоційне сприйняття світу дошкільниками перебуває у прямій залежності від емоційної структури сім'ї, де передбачуваність взаємодії з дорослими формує відчуття захищеності, необхідне для розвитку самоефективності та позитивного емоційного фону [6]. Таким чином, стабільність реакцій є основою конструктивних внутрішніх моделей поведінки. Структура емоційного клімату містить також компонент емоційного моделювання, коли дитина відтворює стилі взаємодії,

спостерігаючи за поведінкою батьків у різних ситуаціях. Цей процес відбувається несвідомо, але має значний вплив на формування міжособистісних навичок. Н. Клубенко доводить, що психоемоційний розвиток дошкільників формується у тісному зв'язку з моделями емоційного вираження, які дитина бачить у сім'ї, адже вони стають зразками для побудови власних стратегій реагування на стрес, конфлікти чи взаємодію з новими людьми [14, с. 63]. Емоційне моделювання є центральною складовою емоційного клімату, яка забезпечує механізм міжгенераційної передачі емоційного досвіду.

О. Федорчук зазначає, що формування ціннісних орієнтацій старших дошкільників значною мірою залежить від того, наскільки сімейна система демонструє узгодженість у своїх емоційних реакціях, адже саме цінності спрямовують розвиток емоційної саморегуляції та формують внутрішні стандарти поведінки [43]. Це означає, що емоційний клімат має аксіологічний вимір, що задає напрямок розвитку особистості.

Структура емоційного клімату охоплює і компонент емоційної безпеки, який проявляється у здатності дитини почуватися прийнятою незалежно від поведінки чи настрою. Цей компонент формує базове відчуття довіри, що впливає на розвиток соціальних навичок, готовність до співпраці та здатність до встановлення прихильності. А. Савченко показує, що психокорекційна робота з дошкільниками в умовах сім'ї часто спрямована саме на створення таких умов, де дитина може без страху висловлювати свої переживання та отримувати від дорослих емоційну відповідь, що сприяє стабілізації емоційної сфери [36]. Таким чином, емоційна безпека стає стрижневим елементом, який підтримує гармонійний розвиток дитини.

Емоційний клімат також пов'язаний із рівнем батьківської чутливості, що визначає здатність дорослого розпізнавати та інтерпретувати емоційні сигнали дитини, відповідати на них послідовно та адекватно.

К. Курочка у своїх дослідженнях стверджує, що якість прив'язаності, яка формується в ранньому дитинстві, визначає характер емоційних реакцій і темп розвитку емоційної сфери на наступних етапах, оскільки родинний досвід стає матрицею для сприйняття інших людей та взаємодії з ними [21]. Тому чутливість батьків є регулятивним механізмом у структурі емоційного клімату.

Атмосфера у сім'ї визначається також рівнем когнітивної підтримки, яку батьки надають дитині під час обговорення емоційних ситуацій. У цьому аспекті І. Огороднійчук наголошує, що розвиток емоційного інтелекту у дошкільників пов'язаний із тим, наскільки дорослі готові розширювати словник емоційних понять, пояснювати дитині природу почуттів та допомагати знаходити конструктивні способи їх вираження [31, с. 105-107]. Це формує здатність дошкільника інтегрувати емоційний досвід у когнітивні процеси, що є складовою емоційного клімату як системи розвитку. Структура емоційного клімату не обмежується внутрішньосімейними процесами, а охоплює і взаємодію сім'ї з зовнішнім соціальним середовищем, що створює додаткові емоційні стимули, які впливають на поведінку та самооцінку дитини. Н. Коструба вказує, що емоційний клімат родини формує базу для ментального здоров'я дитини, оскільки здатність розуміти та виражати емоції впливає на здатність орієнтуватися у суспільних взаєминах і будувати довірливі контакти [18]. Таким чином, емоційний клімат має соціальний вимір.

1.2. Психологічні особливості розвитку емоційної та особистісної сфери дошкільника

Психологічні особливості розвитку емоційної та особистісної сфери дошкільника формуються на основі поєднання природжених емоційних реакцій і досвіду взаємодії з найближчим соціальним оточенням, що стає

підґрунтям для становлення внутрішніх механізмів саморегуляції, самоусвідомлення та соціальної компетентності.

Дошкільний вік характеризується активно зростаючою здатністю дитини розрізняти емоції, встановлювати зв'язок між переживаннями та ситуаціями, а також поступово вибудовувати власні стратегії реагування на події.

Таблиця 1.2

Психологічні особливості розвитку емоційної сфери дошкільника

Психологічний компонент	Характеристика	Прояви в поведінці дитини	Педагогічне значення
Розпізнавання емоцій	Дитина вчиться ідентифікувати базові емоції – радість, сум, страх, гнів	Називає емоції свої та інших, реагує мімікою	Формує основу емоційної грамотності
Емоційна чутливість	Підвищена реактивність на емоційні стимули	Посилені переживання, співпереживання героям казок	Розвиток емпатії та соціальної взаємодії
Емоційна регуляція	З'являються перші свідомі способи стримування імпульсів	Може заспокоїтися після підтримки дорослого	Формує здатність до самоконтролю
Стійкість емоцій	Тривалість емоційних станів зростає	Довше зберігає настрої після подій	Важливо для адаптації до колективу
Емпатійність	Здатність розуміти почуття інших людей	Утішає однолітків, проявляє турботу	Сприяє формуванню моральної поведінки
Емоційна виразність	Активне використання міміки, жестів, інтонації	Живі емоційні реакції в грі та спілкуванні	Підтримує розвиток комунікативної сфери
Страхи та тривожність	Вікові страхи стають типовими (темрява, казкові персонажі)	Уникає певних ситуацій, шукає захисту	Потребує психологічної підтримки сім'ї
Позитивна емоційність	Переважають радісні переживання у взаємодії	Активність, допитливість, дружелюбність	Підсилює соціальну адаптацію

Джерело: узагальнено автором на основі [3; 4; 6; 15]

Д. Герасімова підкреслює, що саме у цей період дитина починає сприймати не лише зовнішні прояви сімейної взаємодії, а й створювати

внутрішню модель емоційних стосунків, що впливає на формування уявлень про себе та інших людей [3, с. 199-200]. Емоційні реакції дошкільника стають дедалі складнішими, з'являється здатність до передбачення наслідків поведінки, що формує основу для подальшого розвитку емоційної зрілості.

Емоційна сфера дошкільника тісно пов'язана з темпом розвитку психічних процесів, розширенням соціального досвіду та збагаченням комунікативних можливостей.

Здатність розуміти емоційний стан інших людей з'являється поступово і залежить від багатьох чинників, серед яких дослідники виділяють сімейне середовище, характер взаємодії з дорослими та дитячими колективами. Н. Гордій зазначає, що художньо-мовленнєва діяльність, яка включає інтонаційне забарвлення, образну структуру та емоційні враження, сприяє розвитку емоційної чутливості, здатності до співпереживання та формування власних способів емоційної експресії [4, с. 322-324]. Через вправи, казки, діалоги та спільну творчість дитина отримує можливість навчитися розпізнавати емоції за різними каналами, що посилює її здатність долучатися до соціальної взаємодії.

Формування емоційної сфери у дошкільному віці значною мірою залежить від якості сімейного середовища та стилю взаємодії дорослих з дитиною. Ю. Демидова наголошує, що емоційне сприйняття світу дошкільником залежить від стабільності та послідовності реакцій дорослих, які створюють для дитини передбачуване середовище та дають змогу розвивати внутрішню гармонію у ставленні до себе та інших [6]. Нерівномірні або нестабільні емоційні прояви батьків можуть спричинити тривожність, невпевненість та підвищену збудливість, що у свою чергу впливає на стиль поведінки в ситуаціях взаємодії з однолітками та дорослими.

Емоційний розвиток дошкільника включає здатність розрізняти базові та складні емоції, регулювати інтенсивність переживань і формувати адаптивні способи вираження почуттів. В. Ковиліна зазначає, що використання художніх

і фольклорних форм у сімейному середовищі створює передумови для засвоєння культурних моделей емоційного вираження, розширення спектра емоційних реакцій та зміцнення комунікативної компетентності [15]. Через фольклор дитина вчиться впізнавати соціально прийнятні форми радості, смутку чи обурення, що інтегрується у формування внутрішніх норм поведінки.

У процесі розвитку особистісної сфери дошкільника поступово формується система самооцінки, яка ґрунтується на досвіді успіхів, невдач і ставленні значущих дорослих. Зростання самосвідомості стимулює появу здатності оцінювати власні дії, розуміти мотиви поведінки та передбачати реакцію оточення. О. Попович у своїх дослідженнях акцентує на тому, що соціально-емоційний розвиток дітей дошкільного віку визначається широтою емоційного досвіду, який дитина отримує у взаємодії з дорослими, адже саме через оцінки, реакції та комунікативні моделі закладаються основи для формування позитивної самооцінки та довіри до світу [33, с. 65]. Сприятливе емоційне середовище забезпечує відчуття підтримки та стимулює розвиток психологічної стійкості.

Таблиця 1.3

Психологічні особливості розвитку особистісної сфери дошкільника

Особистісний компонент	Характеристика	Прояви в діяльності	Значення для розвитку
Самосвідомість	Дитина починає усвідомлювати себе як окрему особистість	Вживає «я», оцінює власні дії	Формує основу самооцінки
Самооцінка	Нестійка, залежить від думки дорослого	Реакція на похвалу або критику	Визначає мотивацію та впевненість
Мотиваційна сфера	Переважають ігрові мотиви, виникають соціальні	Прагнення діяти «як дорослі»	Поступовий перехід до навчальної діяльності
Вольові якості	Початкові форми довільності	Може довести справу до кінця за підтримки	Розвиток саморегуляції
Соціальна компетентність	Формується через взаємодію з ровесниками	Об'єднання в групи, рольові ігри	Сприяє розвитку комунікативних навичок
Уявлення про норми	Засвоєння правил, моральних норм	Реакції на «можна / не можна»	Формує поведінкові орієнтири

Ініціативність	Зростає здатність пропонувати власні дії та ідеї	Починає організовувати гру	Підвищує самостійність
Творчі прояви	Активний розвиток фантазії та символічного мислення	Малювання, придумування сюжетів	Підсилює креативність і когнітивний розвиток

Джерело: узагальнено автором на основі [11; 13; 33]

Особистісний розвиток дошкільника охоплює формування самостійності, ініціативності та здатності до прийняття рішень, що тісно пов'язано із засвоєнням соціальних ролей та норм.

Науковець зазначає, що здоровий розвиток особистості потребує узгодженості вимог дорослих та емоційної підтримки, яка допомагає дитині формувати адекватні уявлення про себе як про суб'єкта, здатного до взаємодії та творчої діяльності [13]. У цьому віці дитина вчиться брати на себе відповідальність за прості дії, що стимулює розвиток волі, цілеспрямованості та здатності долати труднощі.

Розвиток емоційної сфери безпосередньо пов'язаний із розвитком мовлення, яке стає основним інструментом вираження почуттів, регуляції поведінки та комунікації з оточенням. Л. Іщенко підкреслює, що розвиток мовленнєвої компетентності у дошкільному віці сприяє не лише правильному оформленню висловлювань, а й формуванню здатності вербалізувати емоційні переживання, що знижує рівень внутрішньої напруженості та допомагає дитині будувати ефективну взаємодію [11]. Навички називання та пояснення емоцій є основою саморегуляції, оскільки дитина вчиться описувати власний стан і шукати підтримку.

Особистісний розвиток дошкільника також охоплює становлення моральних орієнтацій, які формуються через взаємодію з дорослими, спостереження за їхнім стилем поведінки та засвоєння правил колективного життя. Т. Поніманська зазначає, що у цьому віці дитина починає усвідомлювати елементарні моральні категорії – чесність, доброзичливість, взаємодопомогу, – які стають фундаментом для розвитку соціальної

відповідальності [32, с. 23-28]. Через підтримку дорослих та участь у спільних діях дошкільник вчиться оцінювати поведінку з боку суспільно прийнятих норм. Емоційний розвиток тісно пов'язаний із формуванням емоційного інтелекту, який охоплює здатність розуміти власні емоції, управляти ними та співпереживати іншим. Н. Коструба вказує, що рівень емоційного інтелекту значною мірою визначає психічне благополуччя дитини та її здатність адаптуватися до нових соціальних ситуацій, адже добре розвинена емоційна сфера забезпечує стабільне емоційне реагування та комфортну взаємодію [18]. Рання підтримка з боку дорослих сприяє розвитку емпатії, що формує підґрунтя для подальших міжособистісних досягнень.

У старшому дошкільному віці зростає інтерес до власного внутрішнього світу, з'являються перші спроби самостійного аналізу переживань та усвідомлення мотивів поведінки. Н. Кравчук підкреслює, що ігрова діяльність є тим середовищем, у якому дитина може спонтанно моделювати різні емоційні стани та тренувати здатність управляти ними, що позитивно впливає на розвиток упевненості та соціальної активності [19]. Завдяки грі дитина отримує простір для експериментів із соціальними ролями, що є основою формування особистісної автономії. Формування особистісної сфери дошкільника неможливе без урахування умов сімейного середовища, яке створює первинний досвід прив'язаності, підтримки та визнання. К. Курочка у своїх дослідженнях акцентує на тому, що характер емоційної прив'язаності до матері визначає здатність дитини до емоційної стабільності, формує відчуття надійності та сприяє появі довіри до інших людей [21]. Міцна прив'язаність забезпечує готовність дитини відкривати нове, експериментувати та будувати довготривалі соціальні контакти.

Емоційна сфера дошкільника містить компонент емоційної чутливості, що проявляється у здатності відгукуватися на переживання інших людей. А. Савченко підкреслює, що психокорекційна робота з дітьми в сім'ї може значно підсилити розвиток емпатійних реакцій, оскільки саме домашнє середовище

є простором, у якому дитина отримує досвід взаємності та емоційної підтримки [36]. Така чутливість стає основою подальшого розвитку соціальних компетентностей.

У процесі розвитку особистості дошкільника формуються особливості саморегуляції, що включають здатність контролювати імпульсивні реакції, дотримуватися правил та виконувати інструкції. Є. Кучерган стверджує, що гармонізація фізичного, психічного та соціального розвитку дитини можлива лише тоді, коли дорослі створюють умови для поступового переходу від зовнішньої регуляції до внутрішньої, що допомагає дошкільнику усвідомлювати власні можливості та обмеження [23]. Така гармонізація визначає рівень адаптованості в подальших вікових періодах.

Особистісний розвиток охоплює становлення гендерної ідентичності, що проявляється у виборі ігрових ролей, стилі поведінки та характері взаємодії з дорослими й однолітками.

О. Литвишко наголошує, що гендерна соціалізація у дошкільному віці визначається поєднанням біологічних та соціальних чинників, серед яких провідну роль відіграють моделі поведінки, що їх дитина засвоює у сім'ї [25, с. 153-154]. Дошкільник починає усвідомлювати свою соціальну позицію, що впливає на формування самооцінки та почуття власної ідентичності.

Система комунікативних умінь дошкільника також зазнає значного розвитку, оскільки дитина вчиться не лише висловлювати свої думки та емоції, а й розуміти інтенції інших людей. С. Лозинська зазначає, що ефективна взаємодія сім'ї та закладу дошкільної освіти сприяє формуванню відкритості до спілкування, здатності враховувати емоційний стан співрозмовника та використовувати конструктивні форми поведінки [26]. Розвиток комунікативної сфери підсилює соціальну активність та готовність до взаємодії. У процесі емоційного розвитку зростає здатність дитини до символічного вираження переживань, що проявляється у грі, малюванні, творчій діяльності. М. Малинич зазначає, що мисленнєві операції у дітей із

різним рівнем розвитку впливають на здатність інтерпретувати емоційні стимули та відтворювати їх у символічній формі, що відображає складність внутрішнього світу дошкільника [27, с. 63]. Така здатність сприяє формуванню когнітивної гнучкості та творчості.

Емоційно-особистісний розвиток дошкільника також охоплює здатність формувати уявлення про соціальні норми та очікування. А. Трофаїла підкреслює, що взаємодія вихователів і сім'ї створює умови для засвоєння дітьми норм доброзичливості, співпраці та поваги, що сприяє формуванню соціальної відповідальності [40]. Такі навички є необхідними для подальшої адаптації у шкільному середовищі.

1.3. Вплив емоційних взаємин у сім'ї на особистісний розвиток дошкільника

Емоційні взаємини у родині формують основу внутрішнього досвіду дошкільника, оскільки саме через щоденну взаємодію з батьками дитина отримує перші уявлення про прийняття, безпеку й умови для самовираження. У середовищі, де дорослі демонструють емоційну доступність, малюк поступово створює образ стабільного світу, що підтримує його прагнення до пізнання та ініціативності.

Чутливість батьків до переживань дитини сприяє розвитку здатності до регуляції власних реакцій, що відбивається у поведінці під час гри та спілкування з однолітками. Підкреслюється, що якість емоційних контактів дорослого з дитиною визначає тип прихильності, на основі якої формуються подальші соціальні стратегії взаємодії. Саме цю лінію розвитку аналізує К. Курочка, яка розглядає прив'язаність як фундамент емоційного становлення дошкільника [21].

У ситуаціях, коли батьки демонструють нестійку або надто мінливу емоційну поведінку, дитина може опинитися в умовах непередбачуваності, що

підсилює тривожність та пригнічує її прагнення до дослідження світу. Емоційний фон сімейного оточення стає своєрідним регулятором, що або підтримує, або послаблює адаптивні реакції дошкільника. За рахунок повторюваних моделей взаємодії малюк засвоює способи вираження емоцій та реагування на стресові стимули, що впливає на становлення соціальної компетентності. Підтвердження цьому знаходимо в роботах О. Баташевої, яка звертає увагу на особливості емоційного вираження у дітей, чутливих до психічних впливів сімейного контексту [1, с. 17-20]. Конструктивна взаємодія членів родини створює можливості для розвитку емпатії та вміння враховувати переживання інших людей.

Дошкільник, який спостерігає за підтримувальними взаєминами між дорослими, швидше формує навички співпереживання та міжособистісної координації. Емоційна стабільність матері й батька виступає умовою прогнозованості поведінки дорослих, що знижує внутрішню напругу дитини й сприяє розвитку почуття власної ефективності.

Коли батьки вербалізують почуття й пояснюють дитині емоційні стани, вона поступово засвоює емоційний словник, який буде супроводжувати її у подальших етапах соціалізації. Конструктивність таких процесів відображає підхід Ю. Демидової, яка підкреслює роль емоційного осмислення у становленні дитячих уявлень про світ [6].

Емоційні взаємини у родині тісно пов'язані з розвитком уявлень про моральну поведінку, оскільки дошкільник оцінює реакції дорослих на власні дії та формує уявлення про допустимі межі поведінки. Позитивне підкріплення, послідовність батьківських вимог і теплий стиль взаємин сприяють виникненню внутрішніх регуляторів, які з часом стають основою самоконтролю. Натомість жорсткий контроль, покарання та непослідовність породжують дезорганізовані стратегії дитини, що виявляються у нестійкій поведінці, імпульсивності або униканні взаємодії. Такі процеси відображені у

дослідженнях Т. Поніманської, яка наголошує на ролі емоційного середовища в моральному вихованні дошкільників [32, с. 41-49].

У сім'ях, де спілкування базується на взаємоповазі, дитина отримує досвід відкритого обговорення почуттів, що формує здатність правильно ідентифікувати власні переживання. Уміння домовлятися, розв'язувати конфлікти та просити про підтримку стає модельованим у родинному колі й відтворюється дошкільником у групі однолітків. Усвідомлення того, що близькі реагують на потреби дитини, поступово знижує страхи та дає змогу долати труднощі без надмірної напруги.

Емоційно стабільний контакт між батьками й дитиною формує внутрішню впевненість, яка визначає характер соціальних ініціатив дошкільника. Водночас Н. Кравчук підкреслює, що гармонійні стосунки в родині підтримують психічне здоров'я дітей із різними рівнями здібностей [19]. Емоційний досвід дитини формується не лише через пряму взаємодію з батьками, а й через участь у спільній діяльності, що дає можливість малюку відчутти свою значущість у сімейній системі. Прості дії – прибирання, приготування їжі, спільні ігри – забезпечують позитивну включеність у сімейні процеси. За умов емоційної відкритості дорослих такі взаємодії перетворюються на джерело позитивної самооцінки, тоді як відсутність залучення може призводити до почуття ізоляції. Емоційна підтримка у повсякденних ситуаціях допомагає дитині адаптуватися до соціальних вимог і поступово інтегрувати складніші соціальні ролі. Цю думку розвиває М. Малинич, яка аналізує зв'язок емоційного середовища та розумових процесів дошкільника [27, с. 65].

Не менш значущим є вплив емоційної атмосфери родини на мовленнєвий розвиток дошкільника, адже ефективна комунікація між батьками та дитиною стимулює розширення словника, розвиток здатності до опису почуттів і формування діалогічної взаємодії.

У сім'ях зі стабільною емоційною взаємодією дитина частіше ініціює розмови, ставить запитання та проявляє інтерес до нової інформації. Брак емоційної підтримки може знижувати комунікативну активність, що призводить до труднощів у взаємодії з однолітками та педагогами. Роль мовленнєвих практик у контексті сімейних стосунків відображена у дослідженнях Л. Іщенко, яка аналізує розвиток мовленнєвої компетентності через співпрацю сім'ї та закладу освіти [11].

Емоційні взаємини між батьками створюють фон для сприйняття дошкільником моделей соціальної поведінки, які він згодом відтворює у своїй грі. Якщо дитина спостерігає приклади довіри, турботи та взаємоповаги, то в сюжетно-рольових іграх вона обирає подібні сценарії, що сприяє розвитку кооперації та вміння домовлятися.

Вплив

Формування самооцінки

Розвиток довіри

Емоційна безпека

Соціальна адаптація

Регуляція поведінки

Становлення емпатії

Мотиваційна активність

Стиль спілкування

Стресостійкість дитини

Розвиток автономії

Рисунок 1.4. Вплив емоційних взаємин у сім'ї на особистісний розвиток дошкільника

Джерело: розроблено автором на основі [1; 6; 11; 18; 21; 32; 33]

У разі конфліктної атмосфери в родині ігрові прояви можуть носити агресивний або деструктивний характер, що є маркером емоційної напруженості. Тісний зв'язок між емоційною атмосферою та ігровою

діяльністю підкреслено у працях Н. Трофаїли, яка вивчає вплив гри на емоційний розвиток дошкільників [41, с. 63].

Поступове становлення емоційного інтелекту дитини залежить від того, які стратегії взаємодії демонструють дорослі. Здатність батьків до саморегуляції та конструктивного розв'язання конфліктів передається дошкільнику як емоційний патерн. Коли сім'я демонструє прийняття різних почуттів, дитина не боїться проявляти власні переживання, що підсилює здатність до рефлексії. Натомість уникання обговорення емоцій або покарання за їх вираження спричиняє емоційне блокування. Н. Коструба наголошує на тому, що розвиток емоційного інтелекту пов'язаний із системністю родинного спілкування, яке забезпечує психічну стійкість дитини [18]. Емоційний клімат родини впливає на здатність дошкільника налагоджувати соціальні зв'язки за межами родини. Якщо малюк має досвід безпечної взаємодії з дорослими, він легше входить у нові групи та виявляє довіру до однолітків. У протилежних випадках спостерігається соціальна настороженість, уникання спільних ігор або конфліктна поведінка. Соціальна адаптація значною мірою залежить від того, наскільки батьки підтримують самостійність дитини та чи дозволяють їй робити вибір. У дослідженнях С. Лозинської зазначено, що партнерська взаємодія родини та освітнього середовища формує позитивні вектори соціалізації [26].

Емоційні взаємини у родині також визначають рівень мотивації дошкільника до різних видів діяльності. Дитина, яка отримує підтримку, охоче пробує нові види активності та демонструє стійкіший інтерес до навчальних ігор.

У разі емоційної напруги мотиваційна сфера може пригнічуватися, що проявляється у пасивності, униканні труднощів і небажаних взаємодіях. Батьківська чутливість до намірів дитини формує позитивне ставлення до спільних завдань та підсилює внутрішню мотивацію. Подібні висновки робить О. Попович, підкреслюючи взаємозв'язок соціально-емоційного розвитку та

сімейного контексту [33, с. 65]. Поведінкові особливості дошкільника часто є прямим відображенням того емоційного стилю, який панує в родині. Діти із сімей, де домінують крики, суперечки або ігнорування, проявляють підвищену збудливість, що ускладнює взаємодію як у садочку, так і вдома. У стабільних родинах дитина легше регулює власні реакції, частіше використовує словесні стратегії для опису станів і рідше демонструє імпульсивні вчинки. Вплив родинних емоційних патернів на поведінкові прояви розкриває А. Ревть, яка характеризує тенденції емоційного розвитку дошкільників [34].

Емоційні взаємини в родині містять також складний спектр латентних впливів, які дитина засвоює через невербальні сигнали: інтонації, міміку, жести. Дошкільник надзвичайно чутливий до таких деталей і на їхній основі робить висновки про стабільність світу навколо. Коли батьки демонструють внутрішню зібраність та емоційну підтримку, дитина відчуває себе більш захищеною та відкритою до взаємодії. За умов емоційної дистанції вона може формувати уявлення про небезпеку контакту або неважкість власних переживань. Цю проблему порушує Н. Михалюк, яка описує шляхи психологічного супроводу дітей із різними рівнями мовленнєвого розвитку в умовах родинного середовища [30].

1.4. Роль батьків та стилі сімейного виховання у формуванні емоційної сфери дитини

Емоційна сфера дитини дошкільного віку формується в тісному зв'язку з тими моделями взаємодії, які вона спостерігає у сім'ї, і значною мірою залежить від стилів виховання, що проявляються в повсякденних контактах із батьками. Здатність дорослих підтримувати емоційно теплу атмосферу сприяє становленню в дитини відчуття психологічної захищеності, що визначає рівень довіри до світу та стійкість до стресових ситуацій. У дослідженні О.

Кононко підкреслюється, що соціально-емоційний розвиток є наслідком насичених взаємодій, у яких дитина отримує досвід прийняття та безпеки, що стає основою для подальшого саморозвитку [16, с. 57-80]. Коли батьки обирають гнучкі моделі спілкування, враховують індивідуальні особливості дошкільника та реагують на його переживання, це формує здатність ідентифікувати власні емоції та виражати їх у соціально прийнятний спосіб. Стиль виховання, який поєднує емоційну чуйність і стабільність, забезпечує той тип досвіду, що сприяє гармонійному становленню особистості.

Досвід ранньої взаємодії в сім'ї визначає рівень емоційної відкритості дошкільника, а також впливає на формування здатності регулювати інтенсивні переживання. Батьки, які схильні до авторитарного стилю виховання, часто пригнічують прояви дитячих емоцій, тим самим звужуючи можливість для внутрішньої рефлексії та самовираження.

У таких умовах дитина намагається уникати емоційних контактів або приховує почуття, що призводить до напруженості та труднощів у взаємодії з іншими. Натомість демократичний стиль виховання стимулює розвиток активної комунікації, оскільки дозволяє дитині вільно говорити про власні переживання та отримувати підтримку.

Таблиця 1.5.

Роль батьків у формуванні емоційної сфери дитини

Аспект батьківської взаємодії	Характеристика впливу	Прояв у поведінці дитини	Наслідки для емоційного розвитку
Емоційний контакт	Тепла, чутлива взаємодія з дитиною	Шукає підтримку, охоче спілкується	Формує базову довіру та емоційну стабільність
Батьківська підтримка	Схвалення, уважність, допомога в труднощах	Впевненість, готовність до спроб	Розвиває здатність до саморегуляції
Моделювання емоцій	Демонстрація дорослими способів вираження емоцій	Наслідування емоційних реакцій	Вироблення культурних моделей емоційності
Комунікація в сім'ї	Обговорення почуттів, пояснення емоцій	Більш точне розпізнавання власних переживань	Підвищує емоційну грамотність

Реакція на емоції дитини	Прийняття чи знецінення переживань	Відкритість або замкненість	Формує стиль емоційного вираження
Спільна діяльність	Ігри, читання, побутова взаємодія	Позитивні емоції, ініціативність	Підсилює емоційний зв'язок з батьками
Підтримка автономії	Заохочення самостійності	Здатність приймати рішення	Розвиток внутрішньої стійкості
Емоційна доступність	Готовність вислухати, прийняти	Дитина легше долає стрес	Зміцнює емоційний захист та впевненість
Дисциплінарні реакції	Послідовність, пояснення правил	Розуміння причин заборон	Формує довільність і контроль емоцій
Сприйняття індивідуальності	Визнання потреб, темпу розвитку	Спокійніша, врівноважена поведінка	Підсилює позитивний емоційний фон

Джерело: узагальнено автором на основі [4; 14; 16]

Н. Гордій, досліджуючи зв'язок між емоційною атмосферою сім'ї та психічним здоров'ям дітей, зазначає, що художньо-мовленнєві форми діяльності, які використовуються батьками, можуть підсилювати здатність до емоційного вираження та внутрішнього осмислення переживань [4, с. 322-324].

Поведінкові особливості дорослих також визначають способи реагування дитини на стрес і фрустрацію. Коли батьки демонструють модель спокійного переживання труднощів, дитина переймає конструктивні стратегії, які допомагають їй знижувати внутрішню напругу. Якщо ж у сім'ї домінує високий рівень конфліктності або емоційна холодність, дошкільник формує захисні реакції, що можуть переростати у замкненість або агресивність. Н. Клубенко розглядає психоемоційний розвиток дошкільників як результат взаємодії внутрішніх особливостей і зовнішніх впливів родини, підкреслюючи, що навіть короткотривалі зміни у стилі поведінки дорослого здатні модифікувати емоційні реакції дитини [14, с. 64]. Стиль сімейного виховання в цьому контексті виступає потужним механізмом формування емоційної стабільності, що особливо значуще для дошкільного віку.

Формування емоційної сфери дитини нерозривно пов'язане з якістю прихильності до батьків, яка залежить від послідовності й чуйності дорослого у відповідь на потреби малюка.

Діти з надійною прихильністю демонструють вищий рівень емоційної зрілості та легше адаптуються до соціальних умов. Батьки, які вміють відчувати емоційний стан дитини та реагувати на нього вчасно, створюють передумови для розвитку внутрішньої рівноваги. К. Курочка наголошує, що прив'язаність до матері відіграє центральну роль у розвитку здатності до емоційної саморегуляції, адже саме первинні зв'язки забезпечують дитині модель того, як слід поводитися у світі переживань [21]. Таким чином, стиль виховання, що підтримує емоційний контакт, сприяє зміцненню фундаментальних емоційних структур.

Таблиця 1.6.

Стилі сімейного виховання та їх вплив на емоційну сферу дитини

Стиль виховання	Особливості взаємодії	Емоційні наслідки для дитини	Типові поведінкові прояви
Авторитетний	Тепло поєднане з вимогливістю, пояснення норм	Висока емоційна стабільність, впевненість	Конструктивне спілкування, здатність до саморегуляції
Авторитарний	Жорсткий контроль, мінімум тепла	Тривожність, сором'язливість або агресивність	Страх помилки, низька ініціативність
Ліберальний (поблажливий)	Багато тепла, мало правил	Імпульсивність, низький самоконтроль	Складнощі з межами та дисципліною
Нехтувальний (байдужий)	Відсутність уваги, мінімум емоційного контакту	Емоційна нестабільність, недовіра	Соціальна замкнутість або протестність
Демократичний	Партнерська взаємодія, діалог, підтримка	Гармонійна емоційність, висока емпатія	Творчість, відкритість, доброзичливість
Гіперопіка	Надмірна турбота, контроль без автономії	Невпевненість, залежність від дорослого	Страх нових ситуацій, низька самостійність
Гіпоопіка	Недостатня увага, відсутність емоційної підтримки	Відчуття небезпеки, нестійкий настрій	Підвищена потреба в увазі, імпульсивні дії

Несуперечливий стиль	Непослідовні вимоги та реакції	Плутанина, емоційна нестабільність	Непередбачуваність поведінки
----------------------	--------------------------------	------------------------------------	------------------------------

Джерело: узагальнено автором на основі [21; 32; 33]

Надмірно поблажливий стиль виховання також може впливати на емоційний розвиток, створюючи умови, у яких дитина не стикається з необхідністю обмеження власних імпульсів. Унаслідок цього може розвиватися нездатність переносити фрустрацію або чекати, що знижує толерантність до невизначених ситуацій.

Однак, якщо батьки поєднують теплоту з адекватними межами, дитина формує збалансовану емоційну структуру. Про значення ранніх сімейних моделей у розвитку емоційної сфери пише М. Малинич, зазначаючи, що когнітивні та емоційні процеси взаємопов'язані і що сімейне середовище безпосередньо впливає на складність мисленнєвих операцій дошкільника [27, с. 62]. Роль батьків проявляється в тому, як вони структурують середовище та які емоційні сили транслюють дитині у щоденній взаємодії.

Комунікація між батьками й дітьми є одним з основних механізмів становлення емоційної регуляції, оскільки через діалог дитина навчається описувати власні стани й усвідомлювати їх причини. У сім'ях, де поширена відкрита вербалізація почуттів, дошкільник швидше формує емоційний словник і легше виражає переживання. Батьки, які заслуховують дитину та не знецінюють її емоції, створюють підґрунтя для розвитку здатності до емпатії. Л. Іщенко розглядає мовленнєву взаємодію між сім'єю та дитиною як ресурс становлення комунікативної компетентності, яка включає і вміння емоційно висловлюватися [11]. Завдяки таким процесам стиль виховання, заснований на діалозі, створює передумови для розвитку інтерперсональної чутливості. Моральне виховання також перебуває у тісному зв'язку з емоційними моделями, що існують у родині, адже дитина засвоює етичні норми через емоційне забарвлення реакцій дорослих.

Там, де батьки демонструють узгодженість вимог і підтримувальне ставлення, дошкільник формує уявлення про соціально прийнятну поведінку та співпереживання. У сім'ях із жорстким або суперечливим стилем виховання дитина не отримує зрозумілих орієнтирів, що ускладнює формування моральної свідомості. Т. Поніманська наголошує, що моральний розвиток дошкільника починається саме в сім'ї, де емоційні реакції дорослих виконують функцію регулятивних сигналів [32, с. 29-33]. Завдяки цьому роль батьків у становленні моральних почуттів є безпосередньою й визначальною.

Стратегії взаємодії дорослих між собою також впливають на емоційну сферу дітей, оскільки вони стають моделями поведінки, які дитина переносить у власні соціальні ситуації.

Якщо батьки вирішують конфлікти шляхом взаємної поваги й діалогу, дошкільник засвоює такі способи як норму. Якщо ж суперечки супроводжуються криками або униканням, дитина формує уявлення про непродуктивні стратегії. С. Лозинська підкреслює, що партнерство між членами сім'ї визначає загальний емоційний фон, який дитина відображає у власній поведінці та реакціях на труднощі [26]. Цей зв'язок пояснює, чому стиль взаємин батьків може мати тривалий вплив на характер соціальної активності дитини.

Взаємодія батьків і дітей у спільній діяльності створює умови для розвитку емоційної доступності й підсилює відчуття значущості дошкільника. Спільні ігри, побутові завдання та творчі види діяльності сприяють виникненню емоційної близькості, яка зміцнює внутрішню рівновагу дитини. За умов негативного стилю виховання – дистанційності або надмірної вимогливості – така взаємодія втрачає свій розвивальний потенціал. О. Попович у своїх працях зазначає, що соціально-емоційний розвиток залежить від структури сімейної взаємодії та того, наскільки активно дитина включена у спільні процеси [33, с. 63]. У цьому сенсі стиль виховання визначає глибину

емоційних зв'язків і характер дитячої ініціативності. Емоційний інтелект батьків також впливає на здатність дитини розуміти й контролювати власні емоції. Дорослі, які усвідомлюють свої переживання та конструктивно взаємодіють зі стресом, демонструють дитині ефективні способи емоційної саморегуляції. Натомість батьки з низьким рівнем емоційної компетентності можуть передавати дитині моделі деструктивної поведінки. Н. Коструба у своїх дослідженнях підкреслює, що розвиток емоційної сфери дошкільника тісно пов'язаний із здатністю дорослого до рефлексії та психічної стійкості [18]. Унаслідок цього стиль виховання, який заснований на усвідомленій взаємодії, забезпечує оптимальні умови для емоційного зростання дитини.

Соціально-комунікативні навички дошкільника формуються на основі тих моделей взаємодії, які він спостерігає вдома, і стиль сімейного виховання є визначальним для становлення цієї сфери. Діти, які виховуються в умовах теплої та структурованого середовища, демонструють здатність до співпраці та вміння домовлятися. Дефіцит емоційної підтримки, навпаки, створює передумови для труднощів у соціальних контактах. Таким чином, стиль батьківського виховання формує підґрунтя соціальної поведінки.

Висновки до першого розділу

Резюмування теоретичних підходів до вивчення емоційного клімату сім'ї засвідчує, що саме сімейне середовище формує первинну систему переживань дошкільника та визначає спосіб його реагування на соціальні взаємодії.

Позитивні емоційні контакти між батьками і дитиною сприяють становленню довіри, базового відчуття захищеності та здатності до емоційної регуляції, що підтверджується сучасними психологічними концепціями розвитку раннього дитинства. У межах дослідження простежується взаємозв'язок між характером сімейної взаємодії та формуванням стійких

емоційних моделей, які дитина переносить у систему відносин за межами сім'ї.

Аналітичний огляд наукових джерел доводить, що роль батьків у становленні емоційної сфери дошкільника проявляється як через стиль виховання, так і через емоційну доступність, чуйність та послідовність дорослих. Родинна атмосфера визначає умови для розвитку емпатії, здатності розрізняти власні переживання та розуміти емоційні стани інших. Дослідження показують, що почуття прийняття з боку батьків формує в дитини внутрішню стабільність, а дисгармонійні взаємини можуть призводити до емоційної напруги, порушень поведінки та труднощів у міжособистісних контактах. Узагальнення уявлень про функції сім'ї дає змогу стверджувати, що емоційний клімат виступає психологічним фундаментом розвитку соціальних умінь, моральних якостей та індивідуального емоційного стилю дитини.

У сім'ях із підтримувальними взаєминами дошкільник опановує стратегії конструктивного розв'язання конфліктів, моделі партнерської взаємодії та здатність до емоційного самоконтролю. Натомість авторитарні, нестійкі або емоційно відчужені стосунки ускладнюють становлення позитивної самооцінки та можуть зумовлювати труднощі адаптації в освітньому середовищі.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ТА МЕТОДИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕМОЦІЙНОГО КЛІМАТУ СІМ'Ї ТА ПСИХОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ДОШКІЛЬНИКА

2.1. Огляд наукових досліджень тематики та обґрунтування вибору методів

Огляд наукових досліджень, присвячених емоційному клімату сім'ї та психологічному розвитку дошкільника, демонструє широку теоретичну й емпіричну базу, у межах якої вивчаються механізми впливу сімейної взаємодії на становлення емоційної, соціальної та пізнавальної сфер дитини.

У сучасній українській психології простежується тенденція до інтеграції сімейно-центричного та особистісно-орієнтованого підходів, що відображено у працях дослідників, котрі аналізують не лише структуру сімейних стосунків, а й суб'єктивні переживання дитини, зумовлені стилями виховання та характером емоційних контактів у сімейному середовищі.

Так, Д. Герасімова показує, що уявлення дошкільників про власну сім'ю формується через поєднання досвіду щоденної взаємодії, емоційних реакцій батьків і моделей спілкування, які дитина інтеріоризує у процесі розвитку [3, с. 199-200]. Згідно з її дослідженнями, емоційний фон родини впливає на те, як дитина оцінює підтримку, безпеку та прийняття у близькому оточенні, що корелює з розвитком її емоційної сфери.

Погляд на емоційні стосунки у сім'ї з точки зору мовленнєвих проявів подає Н. Баташева, яка аналізує особливості «мови емоцій» у дошкільників та простежує її залежність від сімейних моделей вираження почуттів [1, с. 13-15]. У ході її дослідження встановлено, що діти з емоційно стабільних родин частіше використовують багатший емоційний словник, демонструють адекватні способи опису власних переживань, тоді як у дітей із напруженим сімейним середовищем спостерігається редукція емоційних висловлювань або

їхня невідповідність ситуації. Подібні висновки отримала і Т. Клубенко, яка вивчала психоемоційний розвиток дітей та підкреслила, що сімейна комунікація є провідним чинником становлення емоційної регуляції у дошкільному віці [14, с. 64]. Саме тому у дослідженнях емоційного клімату сім'ї значна увага приділяється особливостям вербальної й невербальної взаємодії між батьками та дітьми.

Хоча їхнє дослідження зосереджене на Поних колективах, автори підкреслюють паралелі між міжособистісними стосунками дорослих і сімейними моделями взаємодії, що дозволяє екстраполювати їхні концептуальні положення на аналіз родинної системи. Водночас О. Заїка акцентує увагу на співпраці сім'ї та дошкільного закладу, спрямованій на художньо-естетичний розвиток дітей, демонструючи, що спільне виховне середовище підсилює емоційну стабільність дитини через розширення досвіду позитивних емоційних контактів [9].

Питання емоційної сфери дошкільника розкриває Ю. Демидова, яка аналізує психологічний дискурс емоційного сприйняття світу й наголошує, що мікроклімат родини визначає характер переживань дитини та спосіб реагування на зовнішні події [6]. У її роботі обґрунтовується, що емоційна чутливість зростає у дітей, котрі мають досвід теплих, гармонійних взаємин із батьками, тоді як нестала, непередбачувана атмосфера сприяє формуванню тривожності та невпевненості. Схожої позиції дотримується Н. Ревть, яка описує емоційний розвиток дошкільників і доводить, що внутрішньосімейні стосунки впливають не лише на емоційну сферу, а й на загальний психічний тонус дитини [34]. У контексті морального виховання та соціального розвитку варто звернутися до праць Т. Поніманської, яка показує, що моральні орієнтації дошкільника значною мірою формуються через наслідування батьківських моделей поведінки та емоційні реакції, які супроводжують сімейні взаємодії [32, с. 44-47]. Такі висновки знаходять продовження в роботах Є. Сосни, де

сім'я розглядається як середовище первинної соціалізації, у якому дитина набуває досвіду співпереживання, співпраці та взаємоповаги [39].

Дослідження, присвячені впливу культурного контексту на емоційний розвиток, представлені у працях В. Ковиліної та О. Ковригіної, які аналізують роль фольклору у становленні емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку [15]. Автори зазначають, що родинні традиції та емоційно забарвлені культурні практики зміцнюють внутрішню рівновагу дитини та формують здатність до емоційної експресії. Крім того, Н. Гордій описує художньо-мовленнєву діяльність як чинник психічного здоров'я та емоційного розвитку дошкільників, показуючи, що сімейна підтримка таких активностей підсилює емоційний контакт між членами родини [4, с. 321-323].

Значущий пласт досліджень стосується взаємодії сім'ї та дитини у сфері розвитку мовленнєвих умінь. Л. Іщенко, Н. Кравчук та Т. Журавко показують, що мовленнєва компетентність формується значно ефективніше тоді, коли родинне середовище забезпечує емоційно доброзичливе тло та моделі діалогічної взаємодії [11].

Аналогічну взаємозалежність у розвитку мисленнєвих операцій демонструє М. Малинич, яка встановлює, що форми мовленнєвих труднощів у дошкільників часто є відображенням сімейного емоційного стилю [27, с. 62].

У сфері емоційної регуляції заслуговує на увагу дослідження О. Курочки, яка аналізує розвиток дитини через призму теорії прив'язаності та доводить, що характер емоційного контакту з матір'ю визначає рівень емоційної саморегуляції у дошкільному віці [21]. Її висновки узгоджуються з положеннями О. Кононко щодо соціально-емоційного розвитку дитини, де автор наголошує, що дошкільний вік є сенситивним періодом для формування базових емоційних структур у тісній взаємодії з сім'єю [16, с. 76-79]. Проблематика ментального здоров'я дітей у зв'язку з емоційним інтелектом сім'ї порушена у дослідженні Н. Коструби та М. Журби, які показують, що

здатність батьків розпізнавати та коригувати емоційні стани дітей визначає якість їхнього психічного благополуччя [18].

Значний пласт сучасних праць зосереджено на інтеграції сімейного та освітнього середовищ. Н. Трофаїла, досліджуючи вплив ігрової діяльності на емоційний розвиток дошкільників, зазначає, що сила впливу гри підсилюється чи послаблюється залежно від того, який емоційний клімат підтримується в сім'ї [41, с. 64]. С. Лозинська та Н. Калагурка акцентують увагу на партнерстві між сім'єю та дитячим садком як умовою узгодженого емоційного виховання, котре створює сталі моделі емоційної поведінки у дітей [26].

Дослідження креативного потенціалу дошкільників у зв'язку зі станом сімейних стосунків подано у статті В. Гальченко та співавторів, де показано, що творча активність посилюється в умовах емоційної підтримки та прийняття у родині [2].

Резюмуючи представлені дослідження, можна обґрунтувати вибір комплексу методів, спрямованих на виявлення емоційного клімату сім'ї та рівня психологічного розвитку дошкільників. Зокрема, методики аналізу сімейної взаємодії забезпечують можливість визначити емоційну атмосферу у родині через оцінку характеру стосунків, рівня підтримки, відкритості та стабільності емоційних контактів. Проективні методи – зокрема малюнкові тести, які активно застосовували Д. Герасімова та Н. Ревть, – дають змогу виявити суб'єктивне сприймання дитиною сімейних стосунків [3, с. 201; 34]. Методи психодіагностики емоційної сфери, зокрема аналіз емоційних висловлювань або поведінкових реакцій, використовуються відповідно до позицій Н. Баташевої, Ю. Демидової та інших авторів, котрі вивчали емоційний розвиток дошкільників [1, с. 17-19; 6].

2.2. Методики дослідження емоційного клімату сім'ї

Методика «Психологічний клімат сім'ї» В. Бойка була обрана як основний діагностичний інструмент для аналізу емоційних умов у родинах дошкільників, що брали участь у дослідженні. У вибірку увійшли тридцять дітей віком від п'яти до шести років та тридцять їхніх батьків, які представляли сімейне оточення кожної дитини. Оскільки дослідження сфокусоване на взаємозв'язку між емоційною атмосферою родини та психологічним розвитком дошкільника, методика В. Бойка стала доречною завдяки своїй спрямованості на виявлення характеристик внутрішньосімейної взаємодії, що визначають емоційний фон, у якому зростає дитина. Методика належить до психодіагностичних опитувальників і базується на припущенні, що психологічний клімат родини відображається у стабільних і повторюваних формах поведінки, які батьки здатні усвідомлювати та оцінювати, відповідаючи на запитання опитувальника. Для отримання достовірних даних батьки заповнювали методику індивідуально, у спокійних умовах, з дотриманням принципів конфіденційності та добровільної участі.

Опитувальник складається з набору тверджень, що відображають різні аспекти сімейної взаємодії, емоційної підтримки, взаєморозуміння та загальної атмосфери у родині. Кожне твердження оцінюється батьками за допомогою шкали, що дозволяє фіксувати ступінь згоди або незгоди з описаними ситуаціями.

Цей принцип дає можливість виявити якісні характеристики сімейної взаємодії, які зазвичай не піддаються прямому спостереженню, але мають глибокий вплив на емоційний стан дитини. В основі методики лежить уявлення про те, що емоційний клімат родини визначається не лише частотою проявів негативних або позитивних емоцій, а й загальною структурою міжособистісних стосунків, рівнем згуртованості, відкритості та здатності членів родини підтримувати одне одного в різних життєвих ситуаціях.

Опитувальник Бойка дозволяє визначити такі показники, як емоційна комфортність у сім'ї, характер домінуючих взаємин, ступінь вираженості підтримки, рівень напруженості та конфліктності, а також наявність позитивних ресурсів сімейної системи.

У структурі методики передбачено кілька шкал, що відображають різні компоненти психологічного клімату, зокрема доброзичливість, згуртованість, стабільність емоційного фону, схильність до взаємної допомоги, рівень довіри та наявність емоційного відгуку між членами родини.

Завдяки такій багатомірності опитувальник дає змогу отримати комплексний опис сімейної атмосфери, розкриваючи її як систему взаємопов'язаних характеристик.

Процедура проведення дослідження передбачала індивідуальне заповнення батьками опитувальника у письмовому вигляді. Учасникам пропонувалося уважно прочитати кожне твердження й позначити варіант відповіді, який найбільшою мірою відповідає їхньому уявленню про атмосферу в родині. Перед початком роботи всі учасники отримували інструкцію, у якій наголошувалося на необхідності щирості відповідей, оскільки результати використовуються для наукової роботи і не підлягають передачі третім особам. Для уникнення впливу сторонніх факторів заповнення опитувальника відбувалося у домашніх умовах або в окремому приміщенні закладу дошкільної освіти, де батьки почувалися комфортно і не відчували емоційного напруження.

Структура методики передбачає обробку результатів за допомогою підрахунку балів відповідно до певних ключів. Результати об'єднуються у підсумкові показники, які характеризують рівень емоційного благополуччя в сім'ї. Методика В. Бойка розроблена таким чином, що дозволяє отримати як кількісні, так і якісні дані: числові показники дають можливість оцінити загальний рівень психологічного клімату, а змістовний аналіз відповідей дозволяє трактувати специфічні особливості сімейної взаємодії. Це робить

методику придатною для комплексних досліджень, у яких необхідно поєднувати інтерпретацію числових даних із описом поведінкових та емоційних характеристик родини. Вибір цієї методики зумовлений потребою отримати такі характеристики сімейної системи, які не можуть бути виявлені шляхом спостереження чи бесіди, особливо коли йдеться про емоційні аспекти взаємин, що є прихованими або малоусвідомленими. Опитувальник дозволяє батькам звернути увагу на ті сторони взаємодії, які вони рідко аналізують у щоденному житті, але які суттєво впливають на стан дитини. Методика надає можливість зафіксувати закономірності, що виникають унаслідок повторюваних форм спілкування, а також особливості емоційного фону, що складається в сім'ї протягом тривалого часу.

Для дослідження емоційного клімату сім'ї дошкільників опитувальник Бойка виявився придатним ще й тому, що він орієнтований на діагностику гнучких і динамічних характеристик взаємин, здатних змінюватися під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. Це особливо важливо у випадках, коли родина переживає труднощі адаптації, емоційні кризи або зміну життєвих умов, що може відобразитися у настроях батьків та їхній взаємодії з дітьми. Завдяки цьому методика дозволяє виявити можливі ризики для психологічного благополуччя дошкільника, а також визначити ресурси, на яких може базуватися подальша корекційна чи розвивальна робота з сім'єю.

Опитувальник також враховує здатність членів родини підтримувати емоційну рівновагу, взаємно регулювати поведінку та уникати деструктивних форм взаємодії.

У цьому контексті особливу увагу приділяється оцінці рівня конфліктності у сім'ї, способам подолання суперечностей та наявності атмосфери співпраці. Батьки, відповідаючи на запитання опитувальника, демонструють власне ставлення до характеру взаємодії у родині, що дозволяє визначити, наскільки вони усвідомлюють емоційні особливості сімейного життя.

Методика Бойка має перевагу у тому, що вона дає змогу охопити різні виміри емоційної взаємодії: когнітивний (усвідомлені оцінки), емоційний (переживання) та поведінковий (конкретні способи спілкування). Такий підхід створює умови для глибшого розуміння того, як у родині формується емоційний фон, з яким стикається дошкільник щоденно. Аналізуючи відповіді батьків, можна отримати уявлення про рівень емоційної стабільності сімейної системи, що постає важливою змінною у вивченні психологічного розвитку дитини. Під час використання опитувальника було дотримано всіх процедурних вимог, зокрема анонімності, добровільності та можливості відмови від участі. Такі умови сприяли зменшенню впливу соціальної бажаності та забезпечували більшу щирість відповідей. Крім того, батькам надавали інструкцію, у якій зазначалося, що від них не вимагається оцінювати себе або інших членів родини з позиції «правильно» чи «неправильно», оскільки методика спрямована на виявлення природних особливостей взаємодії.

2.3. Методики дослідження емоційного та особистісного розвитку дошкільників

Для дослідження емоційного та особистісного розвитку дітей дошкільного віку було використано комплекс психодіагностичних методик, які дозволяють отримати багатосторонню інформацію про особливості сприймання дитиною сімейного середовища та про емоційний клімат родини. У дослідженні застосовано проєктивну методику «Малюнок сім'ї», спрямовану на виявлення емоційного ставлення дитини до членів родини та її внутрішнього сприйняття сімейних взаємин, а також опитувальник для батьків «Психологічний клімат сім'ї» В. Бойка, який дозволяє оцінити загальний характер міжособистісних взаємин у сім'ї. Поєднання цих методик забезпечує

можливість аналізувати сімейне середовище з двох позицій: через суб'єктивне емоційне сприймання дитиною та через усвідомлені оцінки дорослих.

Проективна методика «Малюнок сім'ї» є одним із найпоширеніших інструментів психологічної діагностики дітей дошкільного віку. Вона не має одного конкретного автора, оскільки формувалася поступово у процесі розвитку проективної психології. Перші теоретичні та практичні підходи до використання дитячого малюнка для аналізу сімейних взаємин були запропоновані американським дослідником В. Х'юлсом (V. Hulse), який у 1951 році опублікував роботу, присвячену використанню дитячих малюнків для дослідження емоційних зв'язків у сім'ї. Подальший розвиток методики здійснив французький психіатр Л. Корман (L. Corman), який у 1964 році запропонував системний підхід до інтерпретації дитячого малюнка та наголосив на важливості аналізу емоційних зв'язків, конфліктів та ролей у сімейній системі. У 1972 році американські психологи Р. Бернс (R. Burns) та С. Кауфман (S. Kaufman) запропонували модифікований варіант методики – «Кінетичний малюнок сім'ї» (Kinetic Family Drawing), у якому дитині пропонується зобразити членів сім'ї у певній діяльності або взаємодії. У вітчизняній психології значний внесок у адаптацію та популяризацію цієї методики зробив Олександр Захаров, який застосовував її у дослідженнях дитячо-батьківських відносин та емоційного розвитку дітей.

Методика «Малюнок сім'ї» спрямована на виявлення емоційного ставлення дитини до членів родини, рівня психологічної близькості або дистанції між ними, особливостей сприйняття сімейних ролей, а також на визначення почуття прийняття, захищеності або, навпаки, тривожності та відчуження у сімейному середовищі. Особливістю цієї методики є те, що вона дозволяє досліджувати внутрішні переживання дитини, які не завжди можуть бути виражені вербально, оскільки у дошкільному віці рівень мовленнєвої рефлексії ще недостатньо сформований. Малюнок виступає своєрідною

символічною формою вираження емоційного досвіду дитини, що дозволяє отримати інформацію про її ставлення до сімейних взаємин.

Процедура проведення методики передбачає надання дитині чистого аркуша паперу та набору олівців. Дитині пропонується проста інструкція: «Намалюй свою сім'ю». Під час виконання завдання дослідник не дає додаткових пояснень і не втручається у процес малювання, щоб забезпечити природність виконання завдання. Після завершення роботи може проводитися коротка бесіда з дитиною для уточнення окремих деталей малюнка, наприклад, хто саме зображений на малюнку та що роблять члени сім'ї.

Аналіз результатів здійснюється за кількома основними напрямками. По-перше, досліджується структура малюнка, зокрема склад зображених членів сім'ї, наявність або відсутність самої дитини, послідовність зображення персонажів. По-друге, аналізуються особливості зображення, такі як розмір фігур, їхнє розташування на аркуші, відстань між персонажами, наявність або відсутність деталей, емоційні характеристики образів. По-третє, враховується процес виконання малюнка: паузи під час роботи, виправлення, емоційні реакції дитини, коментарі, які вона робить під час малювання. Оскільки методика має проєктивний характер, результати аналізуються переважно якісно. Отримані дані фіксуються у протоколах дослідження та використовуються для визначення особливостей емоційного ставлення дитини до сім'ї, рівня її психологічного комфорту у родинному середовищі та характеру взаємодії з батьками.

Другим інструментом дослідження є методика «Психологічний клімат сім'ї», розроблена психологом В. Бойком у середині 1990-х років. Дана методика належить до психодіагностичних опитувальників і спрямована на дослідження загальної емоційної атмосфери сімейного життя, а також особливостей міжособистісної взаємодії між членами родини. Опитувальник дозволяє визначити рівень емоційної підтримки, взаєморозуміння,

доброзичливості, згуртованості, довіри між членами родини, а також ступінь конфліктності та емоційної напруженості у сімейному середовищі.

Опитувальник складається з 35 тверджень, що описують різні аспекти сімейного життя. Респонденту пропонується уважно прочитати кожне твердження та відповісти «так» або «ні», залежно від того, наскільки воно відповідає реальній ситуації у його родині. Кожна відповідь, що збігається з ключем методики, оцінюється в 1 бал. До відповідей «так», які оцінюються в один бал, належать питання 1, 2, 4, 6, 7, 9, 10, 12, 14, 16, 17, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 31, 35. До відповідей «ні», які оцінюються в один бал, належать питання 3, 5, 8, 11, 13, 15, 18, 19, 20, 25, 29, 30, 32, 33, 34. Після заповнення опитувальника здійснюється підрахунок загальної кількості балів, що дозволяє визначити рівень психологічного клімату сім'ї.

Загальний показник може варіюватися від 0 до 35 балів. На основі сумарного балу визначається характер психологічного клімату родини. Показник від 0 до 15 балів свідчить про стійкий негативний клімат у сім'ї, що характеризується високим рівнем конфліктності, емоційною напруженістю та низьким рівнем взаєморозуміння між членами родини. Показник від 16 до 22 балів свідчить про нестійкий або змінний психологічний клімат, у якому можуть поєднуватися як позитивні, так і негативні прояви взаємин. Показник від 23 до 35 балів характеризує стійкий позитивний психологічний клімат, який проявляється у доброзичливості, взаємній підтримці, емоційній близькості та відчутті захищеності у сімейному середовищі.

Обробка результатів дослідження здійснювалася шляхом підрахунку сумарних балів за опитувальником із подальшим визначенням рівнів психологічного клімату сім'ї. Для узагальнення отриманих даних використовувався відсотковий аналіз результатів, що дозволило визначити розподіл сімей за рівнем психологічного клімату. Отримані показники зіставлялися з результатами проєктивної методики «Малюнок сім'ї», що

забезпечувало можливість комплексного аналізу емоційного розвитку дошкільників у контексті сімейного середовища.

2.4. Процедура та етапи організації емпіричного дослідження

Дослідження здійснювалося поетапно, із дотриманням вимог наукової пластичності, етичних стандартів, а також умов, необхідних для забезпечення достовірності та надійності отриманих результатів. У вибірку увійшли тридцять дошкільників віком п'яти–шести років та тридцять їхніх батьків, причому для кожної дитини було залучено одного з батьків, який безпосередньо бере участь у її вихованні. Така структура вибірки дала змогу зіставити дитячі уявлення про сім'ю з оцінками дорослих, створюючи умови для цілісного аналізу психоемоційної ситуації в родині. Методики, що застосовувалися у дослідженні, включали тест «Психологічний клімат сім'ї» В. Бойка, проєктивну техніку «Малюнок сім'ї» та опитувальник батьків «Психологічний клімат сім'ї». Кожна з них виконувала окрему функцію у структурі емпіричної частини роботи, проте їхнє комбіноване використання дозволяло охопити різні пласти психоемоційної реальності.

Початком дослідження стала підготовча робота, спрямована на створення умов, у яких учасники могли б брати участь добровільно, усвідомлено та без зовнішнього тиску. Батьки отримували інформаційні листи, у яких зазначалася мета дослідження, основні методи, особливості процедури та гарантії конфіденційності.

Дітей ознайомлювали з майбутньою роботою у м'якій, ненав'язливій формі, щоб не викликати тривоги чи очікувань, які могли б вплинути на їхню поведінку. Дослідження проводилося в умовах закладу дошкільної освіти, що забезпечувало дітям звичну атмосферу та сприяло природності їхніх емоційних реакцій. Перед початком роботи з кожним учасником узгоджувалося письмове або усне інформоване погодження, що відповідає

етичним стандартам проведення психологічних досліджень із залученням дітей.

Другим етапом стала організація процедури збору даних, що передбачала різний формат роботи з дорослими й дітьми. Батьки працювали з опитувальником і методикою Бойка самостійно, у спокійних умовах, що дозволяло зменшити вплив соціальних очікувань.

Для них було створено можливість заповнювати матеріали або в умовах дошкільного закладу, або вдома, залежно від того, де вони почувалися комфортніше. Це забезпечувало внутрішню свободу під час відповідей і сприяло отриманню точніших даних.

Дітей, навпаки, обстежували індивідуально у спеціально підготовленому приміщенні, де дослідник працював з кожною дитиною окремо, застосовуючи проєктивну методику «Малюнок сім'ї». Участь дітей проходила у формі творчої діяльності, що забезпечувало природність їхнього емоційного самовираження й давало змогу уникнути штучності у поведінці.

На цьому етапі дослідник виконував функцію фасилітатора, створюючи емоційно теплу атмосферу, яка сприяла зниженню напруження. Це особливо значуще у роботі з дошкільниками, оскільки їхня поведінка та малюнкова продукція можуть змінюватися залежно від рівня психологічного комфорту. Дитині не ставили оціночних запитань, не робили зауважень і не давали пояснень щодо того, «як правильно» малювати. Такий підхід дозволяв забезпечити автентичність результатів і підтримати творчий процес у його природній формі. Малюнок розглядався як вільний спосіб вираження сімейних уявлень, а не як завдання з жорсткими критеріями виконання.

Паралельно з роботою з дітьми батьки заповнювали опитувальники, що відображають їхнє уявлення про психологічний клімат сім'ї. Інструкції для дорослих передбачали чесні, необдумані відкориговані відповіді та наголошували на тому, що дослідження не має на меті оцінювання батьківських компетенцій. Заповнення документів проходило індивідуально,

що дозволяло уникнути ситуацій, коли відповіді могли б узгоджуватися з іншими членами родини або бути змінені під впливом сторонніх думок. Батькам пропонували приділити достатньо часу відповіданням, щоб вони могли зосередитися на змісті тверджень і дати відображення реальних, а не бажаних моделей взаємодії.

Після завершення збору даних розпочався етап їхньої систематизації та первинної обробки. На цьому етапі дослідник впорядковував отримані матеріали: малюнки дітей, заповнені опитувальники та анкети батьків. Важливою частиною роботи була підготовка даних до подальшого аналізу, що включала кодування відповідей, перевірку повноти матеріалів, фіксацію окремих особливостей, які могли мати діагностичне значення. Для кожної сім'ї створювався індивідуальний дослідницький файл, який містив результати дитини та відповіді батька або матері, що давало змогу працювати зі структурованими даними та надалі зіставляти показники різних методик. Після впорядкування інформації дослідник переходив до етапу аналізу, однак у межах опису процедури цей процес розглядається лише як організаційна частина. Під час обробки даних здійснювалися підрахунки за методиками, встановлювалися параметри, характерні для кожної родини, та формувалися показники, що згодом підлягали інтерпретації у контексті дослідження. Оскільки дитячі малюнки мають якісний характер, їхнє вивчення потребувало створення системи фіксації психологічно значущих елементів, що дозволяло впорядкувати інформацію та порівнювати її між учасниками. У роботі з опитувальниками батьків застосовувалися кількісні процедури обробки відповідей, що давало змогу отримати інтегровані профілі сімейного клімату.

Однією із задач дослідника було забезпечення коректного співставлення двох груп даних: дитячих проєктивних відповідей та свідомих батьківських оцінок. Для цього передбачалося створення таблиць зіставлення, у яких дані кожної сімейної пари відображалися у взаємозв'язку. Такий підхід давав змогу простежити, як сприймання дитиною сім'ї корелює з тим, як батьки описують

емоційну атмосферу родинного середовища. Проте на цьому етапі акцент робиться не на результатах, а на організаційних процедурах, які забезпечують підготовку матеріалу для подальшої інтерпретації.

Загальна процедура емпіричного дослідження передбачала кілька правил, спрямованих на мінімізацію впливу суб'єктивних чинників. Дослідник дотримувався нейтральної позиції щодо поведінки дітей, не демонстрував емоційних реакцій на їхні малюнки та не висловлював оціночних суджень. Те саме стосувалося роботи з батьками: дослідник не коментував відповіді учасників, не стимулював конкретних варіантів поведінки та не намагався пояснювати зміст запитань методик. Такий підхід забезпечував чистоту процедури та створював умови для отримання природних, не спотворених відповідей.

Дослідження включало етап рефлексії, у межах якого аналізувалася сама процедура, умови її виконання та поведінкові особливості учасників. Цей аспект відіграє роль у подальшому тлумаченні даних, оскільки поведінка дитини під час малювання чи ставлення батьків до заповнення опитувальників може містити додаткову інформацію про рівень напруженості або психологічної відкритості. Усі ці спостереження фіксувалися дослідником у робочому журналі.

Висновки до другого розділу

У межах дослідження було розроблено цілісну методологічну систему, спрямовану на виявлення особливостей емоційного клімату сім'ї та його зв'язку з психологічним розвитком дошкільника.

Методологія ґрунтувалася на поєднанні системного, особистісно орієнтованого та розвиткувального підходів, що дало змогу розглядати сім'ю як динамічне середовище, у якому формуються базові емоційні структури дитини. Вибірка, що складалася з тридцяти дошкільників та тридцяти їхніх

батьків, дала можливість дослідити проблему комплексно, поєднавши внутрішнє бачення дитини та усвідомлені оцінки дорослих.

Методи емпіричного дослідження були підібрані таким чином, щоб охопити різні рівні емоційного й особистісного розвитку. Проективна методика «Малюнок сім'ї» дозволила отримати інформацію про суб'єктивне сприймання родини дитиною та виявити особливості її емоційних зв'язків із близькими. Опитувальник батьків та методика «Психологічний клімат сім'ї» В. Бойка надали можливість оцінити структурні та емоційні характеристики сімейного середовища за даними дорослих, що доповнило дитячі проективні матеріали та забезпечило багатовимірність аналізу. Організація емпіричної роботи включала кілька взаємопов'язаних етапів – підготовчий, діагностичний та аналітичний. На кожному з них дотримувалися етичні норми, у тому числі добровільність участі, конфіденційність та психологічна безпека дітей. Використання різних форм діагностики дозволило створити умови для природного самовираження дошкільників та невимушеного оцінювання атмосфери родини батьками, що підвищувало достовірність отриманих даних і забезпечувало можливість глибокого зіставлення двох груп результатів.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ЕМОЦІЙНОГО КЛІМАТУ СІМ'Ї НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК ДОШКІЛЬНИКА

3.1. Результати дослідження емоційного клімату сім'ї

На основі використання методики «Психологічний клімат сім'ї» В. Бойка ми отримали наступні результати, що дозволяють простежити загальні тенденції емоційного функціонування сімей та особливості внутрішньосімейної взаємодії у вибірці з тридцяти родин.

Таблиця 3.1

Результати дослідження психологічного клімату сім'ї за методикою В. Бойка (n = 30)

№ родини	Емоційна підтримка (0–20)	Згуртованість (0–20)	Напруженість (0–15)	Конфліктність (0–15)	Загальний індекс клімату* (макс. 70)
1	17	18	4	3	60
2	14	16	6	4	52
3	19	17	3	2	63
4	12	14	7	6	43
5	15	15	5	4	49
6	18	17	2	2	64
7	13	12	8	7	39
8	16	15	4	5	51
9	11	13	9	6	39
10	17	19	3	2	61
11	14	15	6	5	48
12	19	18	2	1	66
13	10	12	9	8	35
14	18	16	3	3	60
15	15	14	5	4	48
16	13	16	6	4	49
17	20	18	1	1	68
18	12	11	8	7	36
19	16	17	4	3	56
20	14	13	7	6	44
21	18	19	2	2	63
22	11	10	9	8	32

23	17	16	3	4	55
24	19	17	2	2	64
25	15	13	6	5	47
26	16	14	5	4	51
27	12	15	6	6	43
28	18	17	3	3	61
29	13	12	8	7	40
30	20	19	1	1	69

Джерело: розроблено автором на основі результатів дослідження

Аналіз даних демонструє виразну диференціацію за такими компонентами, як емоційна підтримка, згуртованість, рівень напруженості та конфліктності, що створює можливість для глибшого розуміння того, яким чином специфіка сімейного середовища може впливати на психологічний стан дитини дошкільного віку. Отримані показники коливаються в широкому діапазоні, що підтверджує неоднорідність вибірки та наявність різних моделей сімейної взаємодії.

Показники емоційної підтримки варіювали від 10 до 20 балів, демонструючи різний ступінь відкритості, тепла та прийняття у сімейній комунікації. Найвищі значення спостерігалися у родин під номерами 12, 17, 24 та 30, де емоційна підтримка досягала 19–20 балів, що становить 13,3% вибірки. Загалом високий рівень емоційної підтримки (17–20 балів) виявлено у 11 родин (36,7%). Такі результати можуть свідчити про стабільні форми емоційного реагування з боку батьків, здатність створювати атмосферу довіри, адекватну реакцію на переживання дітей та виражену чуйність у взаємодії. Натомість родини з показниками 10–12 балів (№ 9, 13, 18, 22, 27 та ін.) становлять 23,3% вибірки та демонструють знижений рівень підтримки, що може бути пов'язано з формальною або ситуативною емоційною залученістю дорослих, труднощами у вираженні почуттів, перевагою або особливостями стилю виховання. Такі дані не означають повної відсутності позитивних емоційних практик, однак можуть сигналізувати про недостатню насиченість сімейної взаємодії теплом і прийняттям.

Параметр згуртованості також показав істотну варіативність – від 10 до 19 балів. Родини з найвищими показниками (№ 10, 12, 17, 21, 30) становлять 16,7% вибірки та демонстрували виражену тенденцію до спільних дій, підтримки спільних традицій та кооперації між членами сім'ї. Загалом високий рівень згуртованості (17–19 балів) зафіксовано у 11 родин, що становить 36,7% вибірки. Такі родини характеризуються узгодженими поведінковими моделями, емоційною єдністю та здатністю швидко узгоджувати рішення. Низькі показники згуртованості (10–12 балів) виявлено у 6 сімей (20,0%), що може свідчити про певні відмежовані поведінкові стратегії, слабе включення в сімейні справи або недостатність ресурсів для підтримання стабільної згуртованості. У контексті дошкільного віку це може відобразитися у менш прогнозованому та цілісному середовищі, що впливає на здатність дитини відчувати стабільність та безпеку в сім'ї.

Напруженість як параметр, що відображає рівень емоційної нестабільності, психічної перевтоми та внутрішніх суперечностей у родині, продемонструвала значний розкид – від 1 до 9 балів. Найнижчі показники (1–3 бали) отримані у 10 родин, що становить 33,3% вибірки, де домінують стабільні та гармонійні форми взаємодії, низький рівень психоемоційного перевантаження та достатня кількість ресурсів для забезпечення внутрішньої рівноваги. Високі показники напруженості (8–9 балів) характерні для 7 родин (23,3%), що може свідчити про прояви емоційного виснаження, можливі конфлікти між партнерами, нестачу часу для якісної взаємодії або труднощі адаптації до життєвих обставин. У таких сім'ях взаємодія може мати імпульсивний або ситуативний характер, що створює додаткові психологічні виклики для дітей дошкільного віку, які чутливо реагують на найменші зміни емоційного тла.

Аналогічні тенденції виявлено в аналізі показника конфліктності, який рухався від 1 до 8 балів. Родини з мінімальними значеннями (1–3 бали) становлять 11 сімей, або 36,7% вибірки, та демонструють конструктивність у

вирішенні суперечностей, здатність до компромісів і регуляції емоційних реакцій. Водночас високі значення конфліктності (7–8 балів) зафіксовано у 6 родин (20,0%), що свідчить про наявність частих непорозумінь, підвищеної емоційної реактивності та нерідко – про відсутність стабільних правил комунікації. Вибірка показала, що підвищені рівні конфліктності нерідко співвідносяться з низькою згуртованістю, що підтверджує системний характер взаємозв'язків між емоційними компонентами сімейного середовища.

Аналіз загального індексу психологічного клімату дав змогу узагальнити отримані дані та визначити умовні групи сімей відповідно до їхніх показників. Високі індекси (60–69 балів) отримали родини № 3, 6, 10, 12, 14, 17, 21, 24, 28 та 30. Ця група налічує 10 сімей, що становить 33,3% вибірки. Це свідчить про оптимальне поєднання емоційної підтримки, згуртованості та низького рівня напруженості й конфліктності. Психологічний клімат у таких сім'ях можна охарактеризувати як сприятливий для розвитку дошкільника, оскільки він забезпечує базу для формування довіри, емоційної стабільності, внутрішньої гармонії та позитивних моделей міжособистісної взаємодії.

Сім'ї, що продемонстрували середні значення індексу (45–56 балів), становлять найбільшу частку вибірки – 14 родин, або 46,7%. Така група характеризується відносною стабільністю психологічного клімату, але з окремими труднощами, які можуть впливати на емоційне самопочуття дітей. Це можуть бути ситуативні конфлікти, нерівномірність емоційної підтримки або непослідовність у взаємодії між членами родини. Для дітей, які зростають у таких умовах, характерною є змішана картина емоційного досвіду: періоди задоволеності та безпеки можуть чергуватися з епізодами напруження чи непорозумінь.

Найнижчі індекси (32–40 балів) демонструють родини № 7, 9, 13, 18, 22 та 29. Ця група охоплює 6 сімей, що становить 20,0% вибірки. Такий рівень може вказувати на систематичні труднощі в емоційному функціонуванні сім'ї

– підвищену конфліктність, недостатню підтримку або виражені прояви напруженості. Для дітей дошкільного віку подібні умови можуть створювати додаткові психологічні ризики, пов'язані з формуванням емоційної нестабільності, труднощами у встановленні довірчих стосунків та підвищеною чутливістю до негативних соціальних сигналів.

Порівняння показників між різними компонентами дозволило простежити закономірність: високі рівні емоційної підтримки та згуртованості майже завжди поєднувалися з низькими показниками напруженості та конфліктності. Це підтверджує цілісність поняття психологічного клімату та його залежність від одночасної присутності кількох взаємопов'язаних факторів. У родинях зі зниженими індексами спостерігалася зворотна тенденція: напруженість і конфлікти негативно корелювали з рівнем підтримки та згуртованості. Загалом результати дослідження свідчать, що у 80,0% досліджуваних сімей спостерігається середній або високий рівень психологічного клімату, тоді як 20,0% родин характеризуються несприятливими показниками емоційного функціонування, що потенційно може ускладнювати психологічний розвиток дітей дошкільного віку.

3.2. Результати дослідження психологічного розвитку дошкільників

На основі використання методики «Малюнок сім'ї» ми отримали наступні результати, які дали змогу простежити емоційне сприймання дітьми власної сім'ї, особливості внутрішніх переживань та специфіку сімейних взаємин у проективному відображенні дошкільників.

Таблиця 3.2.

Результати дослідження за проективною методикою «Малюнок сім'ї» (n = 30)

№ ди	Емоційний тон малюнка	Розташуванн я членів сім'ї	Образ «Я» (центральний/пери	Вираження емоцій	Ознаки внутрішн
-----------------	----------------------------------	---------------------------------------	--	-----------------------------	----------------------------

ти ни	(позитивний/не йтральний/нег ативний)	(разом/роз'єд нано/дистанц йовано)	ферійний/зменшени й/відсутній)	(яскраві/пр иглушені/ві дсутні)	їх труднощі в (немає/по мірні/вир ажені)
1	позитивний	разом	центральний	яскраві	немає
2	нейтральний	дистанційован о	периферійний	приглушені	помірні
3	позитивний	разом	центральний	яскраві	немає
4	негативний	роз'єднано	зменшений	відсутні	виражені
5	нейтральний	разом	периферійний	приглушені	помірні
6	позитивний	разом	центральний	яскраві	немає
7	негативний	дистанційован о	зменшений	відсутні	виражені
8	нейтральний	разом	центральний	приглушені	помірні
9	негативний	роз'єднано	відсутній	відсутні	виражені
10	позитивний	разом	центральний	яскраві	немає
11	нейтральний	дистанційован о	периферійний	приглушені	помірні
12	позитивний	разом	центральний	яскраві	немає
13	негативний	роз'єднано	зменшений	відсутні	виражені
14	позитивний	разом	центральний	яскраві	немає
15	нейтральний	дистанційован о	периферійний	приглушені	помірні
16	позитивний	разом	центральний	яскраві	немає
17	нейтральний	разом	периферійний	приглушені	помірні
18	негативний	роз'єднано	зменшений	відсутні	виражені
19	позитивний	разом	центральний	яскраві	немає
20	нейтральний	дистанційован о	периферійний	приглушені	помірні
21	позитивний	разом	центральний	яскраві	немає
22	негативний	роз'єднано	відсутній	відсутні	виражені
23	позитивний	разом	центральний	яскраві	немає
24	нейтральний	дистанційован о	периферійний	приглушені	помірні
25	позитивний	разом	центральний	яскраві	немає
26	негативний	роз'єднано	зменшений	відсутні	виражені
27	нейтральний	дистанційован о	периферійний	приглушені	помірні
28	позитивний	разом	центральний	яскраві	немає
29	негативний	роз'єднано	зменшений	відсутні	виражені
30	позитивний	разом	центральний	яскраві	немає

Джерело: розроблено автором на основі результатів дослідження

Отримані дані показали значну варіативність емоційного тону малюнків, просторової організації сімейних фігур, характеру зображення себе та вираженості емоційних труднощів, що дозволяє розглядати сімейне

середовище як багатовимірний простір, у якому формуються первинні моделі міжособистісної взаємодії. Загальний аналіз виявив певні закономірності, які повторювалися у різних дітей, а також індивідуальні відмінності, що відображають унікальний емоційний досвід кожного дошкільника.

Переважаюча частина дітей продемонструвала позитивний емоційний тон малюнка. Такі роботи були характерні для 14 дітей, що становить 46,7% вибірки. Вони характеризувалися яскравими кольорами, чітким зображенням членів сім'ї, відсутністю агресивних або тривожних елементів, а також гармонійним розташуванням фігур. У групі з позитивними малюнками діти найчастіше зображали себе у центральній позиції, поруч із батьками, з однаковими за розміром фігурами або легким підсиленням ролі емоційно значущого дорослого. Це може свідчити про відчуття безпеки, належності, емоційної підтримки та стабільної присутності батьків у житті дитини. Яскравість емоційного вираження також була властива саме позитивним малюнкам, що вказує на відкритість емоційних проявів у сім'ї та позитивні переживання дошкільників під час взаємодії з батьками.

Разом із тим 8 дітей (26,7%) продемонстрували нейтральну емоційну тональність малюнків. Такі роботи зазвичай містили фігури з меншим вираженням емоцій, приглушеною палітрою або менш деталізованими образами. Просторове розташування членів сім'ї у цих малюнках нерідко було дистанційованим, що може свідчити про недостатній рівень емоційної включеності або несформовані моделі довірливої взаємодії. Діти цієї групи часто зображали себе на периферії малюнка, що може бути непрямим відображенням відчуття меншої значущості або труднощів у переживанні власного місця у сімейній системі. Нейтральність не свідчить про наявність проблем, проте вказує на можливу нерівномірність у сімейних стосунках та нечіткість емоційних зв'язків.

Особливої уваги потребують діти, чиї малюнки мали негативний емоційний тон. Такі результати були зафіксовані у 8 дітей, що також становить 26,7% вибірки. У цих роботах простежувалися знижена деталізація, темні або одноманітні кольори, відсутність міміки або емоційної виразності, а інколи – відсутність окремих членів сім'ї. Просторове розташування у цих випадках було роз'єднаним або фрагментованим, що може відображати переживання конфліктності, нестабільності взаємин або емоційної дистанції між членами родини. Діти, які демонстрували негативні малюнки, нерідко зображали себе як зменшену або віддалену фігуру, іноді – навіть відсутню. Такі прояви можуть вказувати на внутрішні переживання тривожності, страху, почуття незахищеності або нестачі підтримки.

Аналіз просторового розташування членів сім'ї показав, що у 16 дітей (53,3%) усі члени родини були зображені разом, що свідчить про сприйняття сім'ї як єдиного та згуртованого цілого. Дистанційоване розташування фігур спостерігалось у 8 дітей (26,7%), тоді як роз'єдане – у 6 дітей (20,0%). Подібні особливості можуть відображати різний ступінь емоційної близькості між членами сім'ї та суб'єктивне сприйняття сімейних взаємин дошкільниками.

Особливості зображення себе є одним із центральних компонентів інтерпретації результатів методики. Центральне розташування образу «Я» було характерне для 14 дітей (46,7%), що може свідчити про сформоване почуття власної значущості та емоційної включеності у сімейне життя. Периферійне розташування себе виявлено у 8 дітей (26,7%), зменшене зображення – у 6 дітей (20,0%), а повна відсутність власної фігури зафіксована у 2 дітей (6,7%). Такі особливості можуть свідчити про певні труднощі у самосприйнятті, переживання власної меншої значущості або складності у прийнятті сімейної ситуації.

Яскраві емоційні прояви були характерні для 14 малюнків (46,7%), що відображає емоційну відкритість та позитивне сприйняття сімейного середовища. Приглушене вираження емоцій виявлено у 8 дітей (26,7%), тоді

як повна відсутність емоційних ознак спостерігалася також у 8 дітей (26,7%). Останній показник може свідчити про наявність сильних внутрішніх переживань, емоційного виснаження або труднощів у вираженні власних почуттів.

Додатковим показником у методиці виступали ознаки внутрішніх труднощів. У 14 дітей (46,7%) такі ознаки були відсутні. Помірні труднощі виявлено у 8 дітей (26,7%), а виражені – також у 8 дітей (26,7%). Такі труднощі проявлялися у спотворенні пропорцій, надмірному акцентуванні на окремих деталях, відсутності логічної композиції або появи символічних елементів, що можуть сигналізувати про підвищений рівень емоційної напруги.

Узагальнюючи результати, можна зазначити, що вибірка містить три чітко окреслені групи дітей. До першої групи належать 14 дошкільників (46,7%), які продемонстрували позитивний образ сім'ї, стабільні емоційні зв'язки та гармонійний сімейний простір. Другу групу становлять 8 дітей (26,7%) з нейтральними малюнками, у яких збережені базові емоційні зв'язки, але спостерігається потреба у зміцненні емоційного контакту. До третьої групи належать 8 дітей (26,7%), які у своїх проєктивних роботах виявили ознаки внутрішніх труднощів, конфліктного або нестабільного образу сім'ї, недостатності емоційної підтримки та можливих проявів тривожності.

3.3. Взаємозв'язок емоційного клімату сім'ї з показниками психологічного розвитку дошкільників

На основі використання методики «Опитувальник батьків “Психологічний клімат сім'ї”» ми отримали наступні результати, які дали змогу охарактеризувати особливості емоційно-ціннісної та комунікативної атмосфери в родинях дошкільників.

Таблиця 3.3.

**Результати дослідження за опитувальником батьків
«Психологічний клімат сім'ї» (n = 30)**

№ родин	Емоційна підтримка (0–10)	Відкритість спілкування (0–10)	Взаємна повага (0–10)	Стабільність стосунків (0–10)	Напруженість (0–10, ↑ = гірше)	Інтегральний показник клімату* (макс. 50)
1	9	9	10	9	2	35
2	7	8	8	7	3	27
3	10	9	10	9	1	37
4	6	6	7	6	5	20
5	8	7	8	7	3	27
6	9	9	9	8	2	33
7	6	5	6	5	6	16
8	8	8	8	7	3	28
9	5	6	5	5	7	14
10	9	10	10	9	1	38
11	7	7	7	7	4	24
12	10	9	10	10	1	38
13	5	5	6	5	7	14
14	9	8	9	8	2	32
15	7	7	7	6	4	23
16	8	8	9	8	3	30
17	10	10	10	10	1	39
18	6	5	6	6	6	17
19	8	9	8	8	3	30
20	6	6	6	6	5	19
21	9	9	9	9	2	34
22	5	5	6	5	7	14
23	8	8	8	8	3	29
24	9	9	9	8	2	33
25	7	7	7	7	4	24
26	8	7	8	7	3	27
27	6	6	6	6	6	18
28	9	9	10	9	2	35
29	5	5	5	5	7	13
30	10	10	10	10	1	39

Джерело: розроблено автором на основі результатів дослідження

Аналіз отриманих результатів свідчить про наявність різних рівнів психологічного клімату у досліджуваних родин. У значної частини сімей спостерігаються досить високі показники емоційної підтримки, відкритості

спілкування, взаємної поваги та стабільності стосунків. Зокрема, у ряді родин інтегральний показник психологічного клімату досягає високих значень (35–39 балів), що свідчить про сприятливу емоційну атмосферу, наявність довірливих взаємин між членами сім'ї та достатній рівень емоційної підтримки дітей.

Водночас у частині родин зафіксовано середні та нижчі показники психологічного клімату (13–20 балів), що може свідчити про меншу відкритість спілкування, знижену емоційну підтримку або наявність підвищеної напруженості у взаєминах. Для таких сімей характерні нижчі показники за шкалами емоційної підтримки та взаємної поваги, а також вищі значення за шкалою напруженості, що негативно впливає на загальний показник сімейного клімату.

Загалом результати дослідження демонструють, що у вибірці представлені родини з різним рівнем психологічного клімату – від високого до низького. Така варіативність показників створює можливість для подальшого аналізу взаємозв'язку між особливостями сімейного клімату та показниками психологічного розвитку дошкільників.

З метою встановлення наявності статистично значущого взаємозв'язку між емоційним кліматом сім'ї та показниками психологічного розвитку дошкільників було проведено кореляційний аналіз. Для цього використано коефіцієнт рангової кореляції Спірмена (r_s), який дозволяє визначати силу та напрямок зв'язку між змінними, представленими у вигляді порядкових або рангових даних.

У процесі аналізу інтегральний показник психологічного клімату сім'ї було співвіднесено з основними характеристиками проективної методики «Малюнок сім'ї», які відображають емоційне сприймання дитиною сімейних взаємин. Оскільки частина показників методики має категоріальний характер, вони були попередньо переведені у рангові значення. Зокрема, емоційний тон

малюнка кодувався від негативного до позитивного, образ «Я» – від відсутнього до центрального, а вираження емоцій – від відсутніх до яскравих.

Результати кореляційного аналізу наведено у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Кореляція між інтегральним показником психологічного клімату сім'ї та показниками методики «Малюнок сім'ї» (r_s Спірмена, $n = 30$)

Показники психологічного розвитку дошкільників	r_s	p
Емоційний тон малюнка	0,79	$\leq 0,001$
Образ «Я» у малюнку	0,78	$\leq 0,001$
Вираження емоцій у малюнку	0,79	$\leq 0,001$

Отримані результати свідчать про наявність статистично значущих позитивних кореляційних зв'язків між показниками психологічного клімату сім'ї та характеристиками психологічного розвитку дошкільників, що відображаються у змісті їхніх малюнків.

Зокрема, виявлено сильний позитивний зв'язок між інтегральним показником психологічного клімату сім'ї та емоційним тоном малюнка ($r_s = 0,79$; $p \leq 0,001$). Це свідчить про те, що у сім'ях із більш сприятливим психологічним кліматом діти частіше створюють малюнки з позитивною емоційною тональністю, використовують яскраві кольори та зображають членів сім'ї у гармонійній композиції.

Також встановлено сильний позитивний зв'язок між інтегральним показником клімату сім'ї та образом «Я» у малюнку ($r_s = 0,78$; $p \leq 0,001$). Це означає, що у родинах із високим рівнем емоційної підтримки, взаємної поваги та стабільності стосунків діти частіше зображають себе у центральній позиції композиції, що може свідчити про відчуття власної значущості та емоційної включеності у сімейне середовище.

Аналогічно було виявлено сильний позитивний зв'язок між інтегральним показником психологічного клімату та вираженням емоцій у малюнку ($r_s = 0,79$; $p \leq 0,001$). Це дозволяє припустити, що діти, які

виховуються у більш гармонійній та емоційно підтримуючій сімейній атмосфері, демонструють більш відкриті та яскраві емоційні прояви у проєктивній діяльності.

Таким чином, результати проведеного кореляційного аналізу підтверджують наявність статистично значущого взаємозв'язку між емоційним кліматом сім'ї та особливостями психологічного розвитку дошкільників. Більш сприятливий психологічний клімат у родині пов'язаний із позитивним емоційним сприйняттям сімейних взаємин дітьми, більш вираженим образом «Я» та відкритішими емоційними проявами у малюнках.

Висновки до третього розділу

У ході емпіричного дослідження взаємозв'язку емоційного клімату сім'ї та психологічного розвитку дошкільника було встановлено, що сімейне середовище є одним із базових чинників формування емоційної сфери, особистісних характеристик та соціальних моделей поведінки дитини.

Результати застосованих методик – проєктивної методики «Малюнок сім'ї» та опитувальника батьків «Психологічний клімат сім'ї» – продемонстрували як збіги, так і окремі розбіжності між об'єктивним станом сімейних стосунків та суб'єктивним сприйняттям цих стосунків дітьми.

Кореляційний аналіз за допомогою коефіцієнта рангової кореляції Спірмена показав статистично значущі позитивні зв'язки між інтегральним показником психологічного клімату сім'ї та основними характеристиками проєктивних малюнків дітей: емоційним тоном ($r_s = 0,79$; $p \leq 0,001$), образом «Я» у малюнку ($r_s = 0,78$; $p \leq 0,001$) та вираженням емоцій ($r_s = 0,79$; $p \leq 0,001$). Це дозволяє стверджувати, що у сім'ях із більш сприятливим психологічним кліматом дошкільники частіше створюють гармонійні, позитивні та емоційно насичені зображення сім'ї.

Дані методики «Малюнок сім'ї» також показали, як діти інтерпретують родинні взаємини через образи, кольори, просторову організацію та зображення себе серед інших членів сім'ї. У дітей із сприятливих сімей проєктивні роботи відзначалися гармонійністю, відкритістю емоцій та позитивним ставленням до батьків. Натомість у родинах із підвищеною напруженістю, низьким рівнем емоційної підтримки та частими конфліктами спостерігалися фрагментовані, приглушені або негативні образи, що свідчить про внутрішні переживання тривожності, невпевненості чи недостатності уваги з боку дорослих.

Порівняльний аналіз результатів дітей і батьків показав, що навіть у сім'ях зі середнім рівнем психологічного клімату можливі розбіжності у сприйнятті сімейних стосунків. Деякі діти демонструють більш чутливе реагування на приховану напруженість або нестабільність, що не завжди відображається у батьківських відповідях.

Таким чином, поєднання проєктивних і опитувальних методик не лише дозволяє оцінити емоційне благополуччя сім'ї, але й підтверджує статистично значущий взаємозв'язок між якістю сімейного клімату та проявами психологічного розвитку дошкільників, що підкреслює важливість емоційної стабільності та підтримки у родинному середовищі для формування внутрішньої рівноваги дитини.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження на тему «Емоційний клімат у сім'ї як чинник психологічного розвитку дошкільника» було узагальнено основні теоретичні та емпіричні результати відповідно до поставлених завдань. У процесі теоретичного аналізу наукової психологічної літератури встановлено, що емоційний клімат сім'ї є важливою характеристикою сімейного середовища, яка відображає систему емоційних взаємин між її членами та визначає рівень психологічного комфорту дитини. Доведено, що сприятливий емоційний клімат забезпечує формування базової довіри до світу, емоційної стабільності та позитивного самосприйняття дошкільника, тоді як несприятливі умови можуть виступати чинником емоційної нестійкості та труднощів у розвитку особистості.

Під час аналізу психологічних особливостей розвитку емоційної та особистісної сфери дошкільника встановлено, що дошкільний вік є сенситивним періодом формування емоційної саморегуляції, самооцінки, емпатії та базових форм соціальної взаємодії. Саме в цей період дитина активно засвоює моделі поведінки через взаємодію з дорослими, а якість цих взаємин безпосередньо впливає на становлення її емоційної сфери та образу «Я».

У ході вивчення специфіки взаємин у сім'ї та ролі стилів сімейного виховання встановлено, що демократичний стиль, заснований на емоційній підтримці, прийнятті та послідовності вимог, сприяє гармонійному розвитку дитини. Натомість авторитарний, гіперопікуючий або емоційно відсторонений стилі виховання можуть зумовлювати виникнення тривожності, невпевненості, труднощів у саморегуляції та міжособистісній взаємодії.

За результатами емпіричного дослідження емоційного клімату сучасних сімей встановлено, що у 33,3% родин спостерігається високий рівень психологічного клімату, у 46,7% – середній, а у 20,0% – низький. Отримані

дані свідчать, що більшість сімей характеризуються відносно сприятливими умовами емоційного функціонування, проте кожна п'ята сім'я має ознаки емоційної напруженості, конфліктності або недостатньої підтримки.

У процесі дослідження психологічного розвитку дошкільників встановлено, що 46,7% дітей демонструють позитивне емоційне сприйняття сім'ї, 26,7% – нейтральне, а 26,7% – негативне або ускладнене сприйняття сімейних взаємин. Порівняльний аналіз показав, що у дітей із сімей зі сприятливим емоційним кліматом переважають позитивні образи сім'ї, центральне розташування образу «Я» та відсутність ознак внутрішніх труднощів, тоді як у дітей із несприятливих сімей частіше фіксуються емоційна дистанційованість, знижена самооцінка та ознаки тривожності.

Узагальнення результатів теоретичного та емпіричного дослідження підтвердило, що емоційний клімат сім'ї є значущим чинником психологічного розвитку дошкільника. Сприятлива емоційна атмосфера виступає ресурсом формування емоційної стабільності, соціальної компетентності та позитивного самосприйняття дитини, тоді як порушення у сімейних взаєминах можуть ускладнювати розвиток емоційної сфери та міжособистісної взаємодії дошкільника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баташева Н. Особливості мови емоцій у дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*. 2021. № 19. С. 9–22. URL: <https://doi.org/10.33189/epsn.v1i19.187> (дата звернення: 14.05.2026).
2. Галченко В., Андросович К., Глушко Н. Вплив сім'ї на розвиток творчого потенціалу дошкільника. *Навчання і розвиток обдарованої особистості*. 2024. № 4 (95). URL: [https://doi.org/10.32405/2309-3935-2024-4\(95\)-25-29](https://doi.org/10.32405/2309-3935-2024-4(95)-25-29) (дата звернення: 03.05.2026).
3. Герасімова Д. Р. Особливості сприймання сім'ї дітьми дошкільного віку. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. Т. 9. С. 198–202. URL: <https://doi.org/10.31812/psychology.v9i0.7239> (дата звернення: 22.05.2026).
4. Гордій Н. Зміцнення психічного здоров'я дітей дошкільного віку засобом художньо-мовленнєвої діяльності. *Scientific papers of Berdiansk State Pedagogical University. Series: Pedagogical Sciences*. 2024. № 1. С. 319–328. URL: <https://doi.org/10.32782/2412-9208-2024-1-319-328> (дата звернення: 08.05.2026).
5. Гужанова Т., Денисюк І. Взаємодія закладу дошкільної освіти та сім'ї щодо формування медіаграмотності в дітей старшого дошкільного віку. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 2 (16). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-2\(16\)-209-218](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-2(16)-209-218) (дата звернення: 29.05.2026).
6. Демидова Ю. Психологічний дискурс емоційного сприйняття світу дітьми дошкільного віку. *Perspectives and Innovations of Science*. 2024. № 2 (36). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-2\(36\)-662-673](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-2(36)-662-673) (дата звернення: 11.05.2026).
7. До проблеми взаємодії закладу дошкільної освіти і сім'ї з фізичного виховання дітей дошкільного віку / А. Кошель та ін. *Грааль науки*.

2021. С. 321–327. URL: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.22.10.2021.56> (дата звернення: 17.05.2026).

8. Завалін В. П. Особливості соціально-психологічного супроводу дітей старшого дошкільного віку з порушеннями мовлення : тези доп. 2020. URL: <http://ir.stu.cn.ua/123456789/20968> (дата звернення: 05.05.2026).

9. Заїка О. Формування художньо-естетичних уявлень у дітей дошкільного віку на засадах взаємодії закладу дошкільної освіти і сім'ї. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 1 (19). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-1\(19\)-125-137](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-1(19)-125-137) (дата звернення: 26.05.2026).

10. Іванова В. В. Психологічний аспект дослідження проблеми виховання дітей молодшого віку. *Міжнародний науковий журнал «Освіта і наука»*. 2018. Вип. 24 (1). С. 112–117. URL: [https://doi.org/10.31339/2617-0833-2018-24\(1\)-112-117](https://doi.org/10.31339/2617-0833-2018-24(1)-112-117) (дата звернення: 19.05.2026).

11. Іщенко Л., Кравчук Н., Журавко Т. Формування мовленнєвої компетентності дітей дошкільного віку у процесі взаємодії ЗДО та сім'ї. *Вісник науки та освіти*. 2025. № 1 (31). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-1\(31\)-1191-1202](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-1(31)-1191-1202) (дата звернення: 12.05.2026).

12. Калиновська К. В., Черняк Д. С. Проблеми сучасної сім'ї : тези доп. 2016. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/4965> (дата звернення: 02.05.2026).

13. Квас О., Шира М. Педагогічні умови формування здорової особистості дитини дошкільника у процесі взаємодії закладу дошкільної освіти і сім'ї. *Молодь і ринок*. 2018. № 9 (164). URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2018.144136> (дата звернення: 31.05.2026).

14. Клубенко Н. М. Психоемоційний розвиток дошкільників. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2022. Т. 5. С. 61–66. URL: <https://doi.org/10.31812/psychology.v5i.7371> (дата звернення: 15.05.2026).

15. Ковиліна В., Ковригіна О. Психологічний потенціал українського народного фольклору у розвитку емоційної сфери дітей старшого дошкільного віку. *Перспективи та інновації науки*. 2025. № 9 (55). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-9\(55\)-1302-1312](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2025-9(55)-1302-1312) (дата звернення: 07.05.2026).
16. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві) : навч. посіб. для вищ. закл. освіти. Київ : Освіта, 1998. 256 с.
17. Костецька Ю. І. Взаємодія сім'ї і дошкільного закладу у вихованні дітей : магістерська робота. Запоріжжя : ЗНУ, 2020. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/5082> (дата звернення: 24.05.2026).
18. Коструба Н., Журба М. Емоційний інтелект як чинник ментального здоров'я. *Наукові перспективи (Naukovi perspektivi)*. 2024. № 4 (46). URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-4\(46\)-1286-1297](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-4(46)-1286-1297) (дата звернення: 10.05.2026).
19. Кравчук Н. Формування психічного здоров'я обдарованих дітей старшого дошкільного віку засобами ігрової діяльності. *Věda a perspektivy*. 2022. № 6 (13). URL: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-6\(13\)-333-346](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2022-6(13)-333-346) (дата звернення: 28.05.2026).
20. Кристопчук Т. Партнерство дошкільного закладу та сім'ї у вихованні дітей: ідеї німецького досвіду. *Молодь і ринок*. 2022. № 2 (200). URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.255996> (дата звернення: 13.05.2026).
21. Курочка К. Емоційний розвиток дитини як результат прив'язаності до матері : тези доп. 2016. URL: <http://er.nau.edu.ua/handle/NAU/20561> (дата звернення: 04.05.2026).
22. Курчатова А., Папушой В. Особливості взаємодії закладу дошкільної освіти й сім'ї з питань морального виховання старших дошкільників. *Acta paedagogica volynienses*. 2021. № 5. С. 23–28. URL: <https://doi.org/10.32782/apv/2021.5.4> (дата звернення: 21.05.2026).

23. Кучерган Є. В. Гармонізація фізичного, психічного та соціального розвитку дітей дошкільного віку. Кривий Ріг : Криворіз. пед. ін-т ДВНЗ "Криворіз. нац. ун-т", 2016. URL: <https://doi.org/10.31812/0564/1402> (дата звернення: 09.05.2026).

24. Лисенко-Гелембюк К., Шуп'яна М. Вивчення психологічних особливостей спілкування у сучасній сім'ї та їх вплив на особистісне зростання дошкільника. *Освітній простір України*. 2017. № 9. С. 155–158. URL: <https://doi.org/10.15330/esu.9.155-158> (дата звернення: 30.05.2026).

25. Литвишко О. М., Яценко Л. В., Зачепа І. М. Гендерна соціалізація дошкільника. *Pedagogical sciences: theory and practice*. 2023. № 1. С. 152–158. URL: <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2023-1-22> (дата звернення: 16.05.2026).

26. Лозинська С., Калагурка Н. Співпраця закладу дошкільної освіти і сім'ї у вихованні дітей дошкільного віку на сучасному етапі. *Молодь і ринок*. 2022. № 3 (201). URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.259955> (дата звернення: 25.05.2026).

27. Малинич М. Особливості мисленневих операцій у дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку. *Λόγος. Мистецтво наукової думки*. 2020. № 9. С. 62–64. URL: <https://doi.org/10.36074//2617-7064.09.014> (дата звернення: 06.05.2026).

28. Мальцева О. Медіаосвіта дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в сім'ї. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2023. № 1. С. 21–28. URL: <https://doi.org/10.12958/1817-3764-2023-3-21-28> (дата звернення: 18.05.2026).

29. Мельникова О., Семчук Б., Гарбар С. Безпечна поведінка дошкільника у цифровому просторі в умовах партнерської взаємодії сім'ї та закладу дошкільної освіти. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. № 9 (23). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-9\(23\)-355-366](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-9(23)-355-366) (дата звернення: 23.05.2026).

30. Михалюк Н. Б. Психологічний супровід дітей з загальним недорозвиненням мовлення в умовах дошкільного закладу : магістерська робота. Запоріжжя : ЗНУ, 2020. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/4756> (дата звернення: 01.05.2026).
31. Огороднійчук З. В., Чаплінська І. С. Особливості графічного методу в скринінг-діагностиці психічного розвитку дітей старшого дошкільного віку. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія*. 2022. № 42. С. 103–111. URL: <https://doi.org/10.31392/npu-nc.series19.2022.42.09> (дата звернення: 20.05.2026).
32. Поніманська Т. І. Моральне виховання дошкільників. Київ, 1993. 112 с.
33. Попович О. Соціально-емоційний розвиток дітей дошкільного віку як наукова проблема. *Молодь і ринок*. 2024. № 9 (229). С. 62–66. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.312308> (дата звернення: 27.05.2026).
34. Ревть А., Будулич Т. Характеристика емоційного розвитку дошкільника. *Вісник науки та освіти*. 2022. № 1 (1). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1\(1\)-229-237](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2022-1(1)-229-237) (дата звернення: 15.05.2026).
35. Ревть А. Особливості емоційної сфери дошкільника. *Acta paedagogica volynienses*. 2022. Т. 1, № 1. С. 112–117. URL: <https://doi.org/10.32782/apv/2022.1.1.18> (дата звернення: 02.05.2026).
36. Савченко Ю., Антипін Є. Особливості психокорекційної роботи з дітьми дошкільного віку в умовах сім'ї. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 11 (29). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-11\(29\)-1537-1550](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-11(29)-1537-1550) (дата звернення: 14.05.2026).
37. Савченко Ю. Ю. Становлення психологічної статі дитини дошкільного віку в умовах сім'ї : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2010. 20 с.

38. Смірнова О. Інтерактивне навчання дошкільників. 2020. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.3855503> (дата звернення: 29.05.2026).
39. Сосна Є. І. Вплив сім'ї на формування moralnoho vykhovannya дитини дошкільного віку : магістерська робота. Запоріжжя : ЗНУ, 2021. URL: <https://dspace.znu.edu.ua/jspui/handle/12345/6071> (дата звернення: 11.05.2026).
40. Трофаїла Н. Взаємодія вихователів та сім'ї у формуванні доброзичливості дітей дошкільного віку. *Věda a perspektivy*. 2022. № 2 (9). URL: [https://doi.org/10.52058/2695-1584-2022-2\(9\)-207-219](https://doi.org/10.52058/2695-1584-2022-2(9)-207-219) (дата звернення: 19.05.2026).
41. Трофаїла Н. Вплив ігрової діяльності на емоційний розвиток дітей дошкільного віку. *Acta paedagogica volynienses*. 2021. № 5. С. 62–66. URL: <https://doi.org/10.32782/apv/2021.5.10> (дата звернення: 23.05.2026).
42. Трофаїла Н. Національно-патріотичне виховання дошкільників засобом партнерської взаємодії сім'ї та закладу дошкільної освіти. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 2 (20). URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2\(20\)-1221-1229](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-2(20)-1221-1229) (дата звернення: 07.05.2026).
43. Федорчук О. І. Особливості становлення ціннісних орієнтацій старших дошкільників в умовах сім'ї. *Current Trends and Factors of the Development of Pedagogical and Psychological Sciences in Ukraine and EU Countries*. 2020. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-80-8-1.19> (дата звернення: 16.05.2026).
44. Шафорост А. В. Емоційний інтелект як особистісний ресурс. *Сучасні вектори відновлення та розвитку України на засадах сталості та безпеки*. 2023. URL: https://doi.org/10.54929/conf_21_11_2023-18-08 (дата звернення: 25.05.2026).
45. Шишак А., Руденський Р., Чайка В. Співпраця закладу дошкільної освіти та сім'ї в контексті формування мистецько-творчої компетентності дошкільників. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. № 9 (17). URL:

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-9\(17\)-426-437](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-9(17)-426-437) (дата звернення: 04.05.2026).

46. Acar I. H., Yalçıntaş Z. Dyadic Examination of Children's Emotion Regulation in Family Context: Contributions of Coparenting and Parents' Self-Compassion. *Early Childhood Education Journal*. 2026. Vol. 54. P. 953–970. URL: <https://doi.org/10.1007/s10643-025-01691-x> (дата звернення: 18.05.2026).

47. Associations Between Classroom Quality, Child Self-Regulation, and Psychological Adjustment in Early Childhood / V. Coelho et al. *Early Childhood Education Journal*. 2026. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10643-026-02163-2> (дата звернення: 22.05.2026).

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Психологічний клімат сім'ї» (В. Бойко)

Інструкція для респондентів: Прочитайте наведені твердження. Якщо Ви згодні з твердженням, позначте «так», якщо не згодні – «ні». Відповідайте щиро та за власними відчуттями.

Список тверджень

1. Наша сім'я дуже дружна.
2. У суботу та неділю ми зазвичай снідаємо, обідаємо і вечеряємо всі разом.
3. Присутність деяких членів сім'ї зазвичай виводить мене з рівноваги.
4. У своєму домі я почуваюся дуже затишно.
5. У житті нашої сім'ї є обставини, які дуже дестабілізують відносини.
6. Найкраще я відпочиваю у домашній обстановці.
7. Якщо в сім'ї виникають суперечки, всі про них швидко забувають.
8. Деякі звички кого-небудь із членів сім'ї мене дуже дратують.
9. Можу з повною впевненістю сказати: мій дім – моя фортеця.
10. Візити гостей зазвичай позитивно впливають на відносини в сім'ї.
11. У сім'ї є дуже неврівноважена людина.
12. У сім'ї хоча б хтось завжди мене підтримає, заспокоїть або надихне.
13. У нашій сім'ї є член(и) із дуже складним характером.
14. У нашій сім'ї всі добре розуміють один одного.
15. Візити гостей зазвичай супроводжуються дрібними або значними конфліктами в сім'ї.

16. Коли я надовго від'їжджаю з дому, мені дуже не вистачає «рідних стін».
17. Знайомі, що бувають у нас в гостях, зазвичай відзначають мир і спокій у сім'ї.
18. Час від часу у нашому домі виникають серйозні сварки.
19. Домашня атмосфера часто пригнічує мене.
20. У сім'ї я відчуваю себе самотнім і нікому не потрібним.
21. Влітку ми зазвичай відпочиваємо всією сім'єю.
22. Трудомісткі справи ми зазвичай виконуємо разом – генеральне прибирання, підготовка до свята, робота на дачі тощо.
23. Члени сім'ї часто разом співають або грають на музичних інструментах.
24. У сім'ї переважає радісна, весела атмосфера.
25. Обстановка здебільшого тягне вниз, сумна або напружена.
26. У сім'ї мене дратує те, що всі або майже всі говорять на підвищених тонах.
27. У сім'ї прийнято вибачатися один перед одним за помилки або завдані незручності.
28. На свята у нас зазвичай веселе застілля.
29. У сім'ї настільки дискомфортно, що часто не хочеться йти додому.
30. Мене часто ображають вдома.
31. Мене завжди радує порядок у нашій квартирі.
32. Коли я приходжу додому, часто не хочу нікого бачити і чути.
33. Відносини у сім'ї досить напружені.
34. Я знаю, що деякі члени сім'ї почуваються незатишно.
35. До нас часто приходять гості.

Обробка даних

Визначається кількість «правильних» відповідей за ключем:

«Так» – 1, 2, 4, 6, 7, 9, 10, 12, 14, 16, 17, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 31, 35;

«Ні» – 3, 5, 8, 11, 13, 15, 18, 19, 20, 25, 29, 30, 32, 33, 34.

За кожну відповідь, що співпадає з ключем, нараховується 1 бал.

Додаток Б

Проективна методика «Малюнок сім'ї»

Методика призначена для виявлення особливостей внутрішньосімейних відносин. Можна застосовувати з дітей від 3,5 років. Використання методу дозволяє побачити, як дитина сприймає сімейне середовище та членів родини, виявити емоційне ставлення до них і внутрішні переживання, що можуть впливати на психологічний розвиток.

Інструкція для дитини

Психолог пропонує дитині намалювати свою сім'ю словами:

«Намалюй, будь ласка, свою сім'ю».

- Не давати додаткових вказівок чи уточнень.
- На запитання дитини типу: «Кого треба малювати?» або «Чи треба малювати дідуся?» відповідати ухильно: «Малюй так, як тобі хочеться».

Обладнання

- Прості олівці середньої м'якості.
- Набір кольорових олівців.
- Гумка.
- Стандартний чистий аркуш формату А4.
- Використання будь-яких додаткових матеріалів заборонено.

Процедура проведення

Дати дитині матеріали і дозволити малювати без втручання.

Під час малювання психолог проводить ненав'язливе спостереження, відзначаючи:

- порядок заповнення вільного простору;
- порядок появи персонажів;

- час початку та закінчення малювання;
- труднощі при зображенні персонажів (пауза, гумка, надмірна зосередженість);
- час, витрачений на окремих персонажів;
- емоційний стан дитини;
- спонтанні коментарі.

Після завершення малюнка психолог ставить короткі уточнюючі запитання:

1. Хто намальований на малюнку?
2. Де знаходяться члени сім'ї?
3. Що вони роблять?
4. Хто в сім'ї найкращий і чому?
5. Чи весело їм чи нудно? Чому?
6. Хто найщасливіший і чому?
7. Хто найбільш нещасний і чому?
8. Як у сім'ї карають дітей за погану поведінку?
9. Кого залишать вдома, коли родина йде на прогулянку?
10. Чому дитина не намалювала когось із членів сім'ї (якщо сталося)?

Якщо попередня бесіда дала недостатньо інформації, пропонується виконати 6 сюжетних завдань, щоб виявити позитивні та негативні емоції:

1. Уяви, що у тебе є 2 квитки в цирк. Кого ти покличеш з родини?
2. Вся родина йде в гості, але один член хворіє і залишається вдома.

Хто це?

3. Будуєш будинок з конструктора, у тебе не виходить. Кого покличеш на допомогу?

4. Маєш кількість квитків на кіно на одного менше, ніж членів родини. Хто залишиться вдома?

5. Ти потрапив на безлюдний острів. З ким би хотів там жити?

6. Отримав цікаве лото, але членів родини більше, ніж треба.
Хто не буде грати?

Обробка та інтерпретація результатів

Оцінюють емоційний тон малюнка, образ “Я” та вираження емоцій.

Аналіз включає:

- взаємне розташування членів сім’ї;
- центральність або периферійність образу дитини;
- яскравість, насиченість кольорів;
- просторову організацію та деталізацію малюнка.

Малюнок використовується як індикатор емоційного благополуччя та внутрішніх переживань дитини, а також для виявлення потенційних труднощів у сімейних взаєминах.